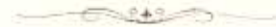

A
S É M I
MAGÁNHANGZÓKRÓL

ÉS
MEGJELÖLÉSÖK MÓDJAIRÓL.

GRÓF KUUN GÉZA,
LEV. TAGTÓL.

PEST,
EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSE.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1872.

A SÉMI MAGÁNHANGZÓKRÓL ÉS MEGJELÖLÉSÖK MÓDJAIRÓL.

(Olvastatott a M. T. Akad. 1871. okt. 2. tartott ülésén.)

Jelen munkám két részre oszlik, az első részben a magánhangzókról lesz szó, a másodikban mind azon rendszerek fognak terjedelmesen tárgyalatni, melyeknek birtokában voltak a sémi nyelvcsalád egyes népei magánhangzóik írásbeli kifejezésére. — Az átírást illetőleg megjegyzem, hogy Lepsius rendszerét követtem némely jelentéktelen eltéréssel, így a többi között az ψ (ϵ) betűt $\dot{\psi}$ jeggyel írtam át; a θ γ betűk helyett th , ch betűt írtam. Némely ó-testamentomi nép-, hely- és személynevet a mi magyar bibliáinkban szokásos orthographia szerint írtam. A görög és latin nevek orthographiáját megtartottam. Az újabb zsidó neveket a kimondás szerint írtam. Ennyiből áll, a mit itt megjegyzendőnek tartok.

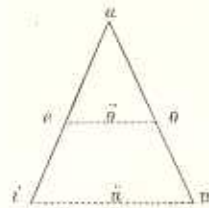
I.

A sémi magánhangzókról.

Három alapmagánhangzó van, valamint három alapszín; e három alapmagánhangzót a háromszéglelet alakjában

állíthatjuk elé megteleelőleg a három alapszín ilyenszerű előadásának. A többi magánhangzó a közvetítő színekkel megegyezőleg a háromszöglet alapirányainak közbenső pontjai. Az említett háromszöglet ilyeténképen előadható:

A színek térképe következő:

	Veres	
narancsszín	barna	violaszín
sárga	zöld	kék

Az *a* ponttól az *i* vagy *u* pontig lenyúló vonal hosszabb lévén, mint az *i* és *u* pontok közt nyúló, az *e* és *o* minősége két külön minőségre lesz elosztható. —

Mi itt a sémi magánhangzók tanát kívánjuk kifejteni, és minden magánhangzó-árnyalatot tanulmányunk körébe be nem vonhatunk; egyedül a sémi magánhangzók fognak elfoglalni. A hangok nem csak a színekkel, hanem az alakokkal is összehasonlíthatók.

Schröder Pál phöniciái nyelvtanában az *u* és *i* betűről azt állítja, hogy mind kettő több esetben *ü* hanggá változott. Ezen hangzat bebizonyítására két okot hoz fel, az egyik az *u* és *i* gyakori átmenete az egyiknek a másikba, a másik a görög átírás, mely igen sokszor *ü*-t mutat, hol *i*-t vagy *u*-t várnánk, p. o. Νῦ nun helyett stb.

Böttcher is azon véleményben van, hogy az *u*-nak *i*-re való átváltozása egy közvetítő *ü* hangzat nélkül alig képzelhető. Továbbá Böttcher azt is mondja, hogy a görög íróknál előforduló Σῦρις, Ἀσσυρίτις-féle kimondás nem tartható Hellenismusnak. Végül e jeles író még a siketes Chateph hangra is figyelmeztet, melynek a görög átírásban néha *ü* felel meg, p. o. שָׁכֵם Συχέμ, פְּלִשְׁתִּים Φολιστίμ.

Urmia dialectusában az *ü* hang némely eredeti syr szóban is előfordul, legalább Müller Frigyes gyűjteményében több ilyen *ü* hangú szó található, p. o. zżürä „dísznö”, nünä „hal”, nürä „tűz”, dümlä „teve”, akübrä „egér”. Az új-syr nünä szó a phöniciái nün (Nῦ) szóval az *ü* hangra nézve szépen megegyezik.

Az *ü* hang szintén nem ismeretlen az új-syrben, de csupán csak idegen eredetű szavaknál fordulván elő, itt mellőzzük.

Az arab nyelvben nagy szerepet játszik a magánhangzók torokhangzása*). A zamm vagy zamma vokalis, ha kemény torokhang, a négy úgy nevezett lingualis egyike vagy másika, *r* és *l* folyékony mássalhangzók**) előzik meg, *o*-nak vagy *ü*-nek hangzik, p. o. حَسَنٌ *hosann*, لِحْنُونٌ *lišnun*; رَعْبٌ *raibun*, رَيْبُونٌ *raibun*.

Az áthiopiai nyelv Tigré dialectusában szintén nem ritka az *ü*, *ö* kimondás, p. o. زَحْتُم (= ذَقْتُم), *sör* „fél”, لُحْبُوت *„daganat”* stb.

A régi sémi nyelvekben igen kevés ikerhang volt. Az arab, syr, héber kettőshangok leginkább úgy erednek, hogy 1. a *ʔ*-vel kezdő szótó elé egy rövid *a* tételik, 2. a szótóben foglalt *ʔ* rövid *a*-tól megelőztetik, 3. a *b*-nek *s* rokonhangjainak *v* betűvé való meglágyítása folytán ikerhang támadhat. Az első esetre példa وَجَبٌ, أَوْجَبٌ, negyedik alakja, a másikkra قَوْمٌ, a harmadikra كَوَكَبٌ, mely كَبَكَب helyett áll. A héber nyelv még e kevés ikerhangot se őrizte meg, hanem részint eredeti elemeire felolvasztotta, részint összekegyítette, így lett كَوَكَب-ből (كَبَكَب helyett) כּוּכַב, דְּיִשִּׁיב-ből יִשֵּׁב, דְּיִשִּׁיב-ből יִשֵּׁיב, דְּיִשִּׁיב-ből יִשֵּׁיב, קִינִי-ből קִינִי.

A kelet-arámi nyelvek egyikében, a syrben az *ai*, *äu* mellett még két ikerhang megjegyzendő, a. m. *ai* és *ui*. A zəqāfā hang (*á*) a syrben *o*-vá homályosodván el, *ai*-ből *oi* lett. Az *ui* diphthongus úgy ered, hogy az *ü*-ba kimonó névszókhöz kötszó gyanánt *hi*, illetőleg *i* nőnemű névmás járul. Az *ou* ikerhangra nézve Merx véleményét követem, ez *eo*-nek hangzott, p. o. qešev „kemény *ö*”. *Iu* ikerhang se létezett s מלִין nem *malin*-nak, hanem *maliv*-nek hangzott, — mindez az új-testamentom úgy nevezett Carca-

*) Lepsius Standard alphabetjében e hangzást „Gutturalisation”-nak hívja.

**) De nem mindig.

phensis fordításának helyesírási szabályaiból következik; *ey*, *uy* jegyek azon idő görög kimondása szerint csupán csak *ev*, *iv* hangzatot jelenthettek. Azok, kik a syr nyelvtől minden diphthongust elvitatnak, e nyelv hangtani viszonyait kevéssé ismerik.

Az ékíratokban foglalt áramismus hangviszonyairól még eddigelé keveset tudunk. Az *ai* diphthongust az *a* betűjelnek ismétlése jelenti. A hosszú *u*-nak és *au* ikerhangnak közös jele van. Még egy *ia* ikerhangról is emlékezik Ménant, mely valószínűleg *ja*-nak hangzott*).

A *mandäus* nyelv kevés diphthongusait majdnem mind elenyésztette, א a. m. *ai*, א a. m. *au*, p. o. בארה „ház“, ארה „hozz“.

Az új-syr nyelv régi diphthongusait (*ai*, *au*) kevés kivétellel elenyészteti. A kemény torokhangokat és a ט mássalhangzót követő *ai* *ei*-nek hangzik, p. o. *eina* „szem“, *teira* „madár“, *qeisa* „fa“. Ez azonban nem mindig van így, Müller gyűjteményében előfordul *öná* „szem“, *qétá* „nyár“. Az új-syr nyelv, mely régi diphthongusait illetéktelenül elvesztette, egy újat fejtett ki, illetőleg a két elenyésztett ikerhang egyikét egy közbenső *d*, *t* kihagyása folytán újból feltámasztotta, p. o. *m'sichaiwin* „keresztyén vagyok“ *m'sichâywin* helyett**). Az *iu* diphthongus ritkán fordul elő s mindég egy ajakhang *u*-vá való átváltozása folytán támadt, p. o. *dinsa* „mér“ *dibsa* helyett. *Üi* mintegy az *ü* magánhangzó hangjából történt elváltozása tekinthető, p. o. *küirä* „kemence“ *kürä* mellett. Az *u* hangból itt ép úgy válik *ui*, mint a román nyelvekben a latin *o*-ból *uo*, a latin *e*-ből *ie*. Az egy magánhangzó ilyenszerű kettéválása az ikerhangok képzésének egyik fő kútforrása s az altai nyelvekben is nagy szerepet játszik.

A délnyugoti árami nyelvek is összevonták diphthongusaikat; a délnyugoti árami nyelvek o tekintetben nagyon különböznek az ó-syrtól. A nyugoti árami nyelvek közül az egy egész a máig napig fennmaradott *malälái* dialectus látszik

*) Grammaire assyrienne, a 12-ik lapon.

***) L. Nöldeke kitünő új-syr nyelvtanának 4-ik cikkét.

gyönyörködni az ikerhangokban, p. o. egy néhány ide tartozó szóban Jules Ferrette gyűjteményében: תוּא סִפּא שְׁנא; גוּזא יוּמא; בּוּרַא szóban az összevontás nem csak hogy megtörtént, hanem az elegy *e*-hang még egyszerűsített is; így lett *baitá*-ból *bittá*. Az arab átírásban előforduló *أَيْمِين* („Amen“) *ي* szótagáról bajos dolog bizonyos mondani; Nöldeke *ê*-t olvas *ai* helyett. Ha a helyes olvasás *ai* lenné, arra volna példánk, hogy az elegyhang bizonyos hangzási esetekben vegyrészeire felbontható lesz.

A régi arab nyelv a maga diphthongusait tisztán ejtette ki, p. o. سَيْف „kard“ stb.

Az új-arab a kemény torokhangok és lingualesek után következő ikerhangokat, p. o. az *au* diphthongust még ma is elég tisztán ejti ki, p. o. صَيْف „nyár“, حَوْف „succinctorium ex corio“; ha azonban más consonans előzi meg az *ai*, *au* diphthongust, ezek elegyhangokká változnak, p. o. يوم *jóm*, لَيْل *lél*. A keményebb torokhangok és lingualesek az új-syrben is megőrzik az ikerhangok kiejtését.

A máltai nyelvben a hosszú *a* majdnem mindég *ie* ikerhanggá változott át, p. o. باب *bieb* „kapu“, ناس *nies* „emberek“, كان *kien* „volt“ stb. A nőnemű többes végzete *at* *iet*-nek hangzott. Az *á*-nak ilyenszerű elváltozása a szicíliai nyelvjárásban is megvan. A régi *á*-kijetés a máltai dialectus ritkaságai közé tartozik, p. o. فَار *fár* „egér“, دَار *dár* „ház“. Ezen nyelv a többi diphthongust is megőrizte, p. o. بيضة *baida* „tojás“, تين بائري *füge**)).

Az aethiops nyelv szintén összevonta eredeti diphthongusait, — ugyanezt teszi az idegen szavak ikerhangjaival is, p. o. *nójtávi* „szarvas“.

A Tigré nyelv megőrzi ikerhangjait, p. o. *aifot* „madár“, (עוף) *gabai* „út“, *ufái* „mint“, *halié* „bátya“, *wod abué*, *heiwán* „állat“, *ginch* „nagy kendő“ (جوخ), *tawm* „édes“ (מעם), *gactan* „varrás“, *garía* „rowing bench“ (جورما), *agual* „reggel“. Ezen dialectusnak még triphthongusai is vannak,

*) L. Gesenius könyvét „Versuch über die maltesische Sprache“.

p. o. *gai-i* „epe“. Az *ei* ikerhang *e* magánhangzója az *a* hang elhajlásából eredt, p. o. *heiván* حَيَوَان helyett. Több diphthongus úgy eredt, hogy egy torokhang többé ki nem mondatván, két magánhangzó összejött, p. o. *tawm ta'um* helyett. A torokhangok helyes megkülönböztetését már az aethiops nyelv kezdi elhanyagolni, s e tekintetben idő multával oda jutott, a hol a sémi nyelvek a kezdet elején állottak, u. m. az **Ⲡ** és **ⲡ** egyedüli szerepköréhez; az *ámhári* nyelv is hasonlókat mutat. *Ufái ifő*-ból eredt*), itt az *ái* diphthongus az *u* hangnak töredékéből ered. Mind ezekből kitünik, hogy a tigré nyelv minden sémi nyelv közt leginkább kedveli az ikerhangokat. E nyelvben következő ikerhangokat találunk: *ai, ei, ae, au, ou, ie, ai, ué, iu, ia, ua*.

A *harári* nyelv a többi sémi nyelvvel megegyezőleg összevonja diphthongusait, p. o. *uf* „madár“ *óf* helyett**).

Ép a mint támadnak az ikerhangok, úgy mulnak el, — ez meglátszik a *mandüi* nyelvben is, hol a **Ⲫ** igék *Afel* alakjához rag járulván, az *u* elmarad s egyedül az *a*-hang iratik és ejtetik ki, p. o. **ⲛⲁⲗⲛ** = „engem tanított“ (megjegyzendő, hogy ez alak syrül így hangoznék: **ⲛⲁⲗⲛⲓ**).

Némely hangutánzó szóban az ikerhang lényeges, mert a hangutánzást elősegíti, p. o. ez aethiops szóban *quarna-na'át* „béka“, *guér'é* „torok“ stb.

Némely nyelvben az ikerhang az alapfogalom elváltóságát jelenti, ezt látjuk egy pár *jakut* szóban is, p. o. **ⲕⲏⲁⲣ** és **ⲕⲏⲁⲣ**. A magánhangzónak ilyen szerű kibővülése ép úgy különböztethet, mint megnyulása avagy minőségi elváltozása. Én azt gondolom, hogy a sémi *poel* alak ilyen módon megmagyarázható lesz, **Ⲡⲟⲃⲁ** *saubab* helyett áll s az *a* ezen kibővülésének az arab ige harmadik alakjában a magánhangzó megnyulása, illetőleg a hosszú *a* felel meg.

Az aethiops torokhangok egy közvetlenül utánok következő egészen ki nem ejtett *u* által még jobban megkeményíthetők, lássuk ezen *u* tartalmu torokhangok táblázatát:

*) Ezen eredetibb *ifő* elvezet az eredeti *kai-ka-hó* alakhoz.

**): Lásd Müller Frigyes jeles könyvét „über die Harari-Sprache.“

quä, quü, quá, qué, quë.
chuä, chuü, chuá, chué, chüë.
kuä, kuü, kuá, kué, küë.
guä, guü, guá, gué, güë.

A *ch* hang a legerősebb torokbehentős hang s mint ilyen részt vesz a torokhangok *u* magánhangzóval való egyesülésében. Ezen *quä*-féle hangzat tulajdonképeni diphthongusnak nem tartható. Lepsius átírási rendszerében egy a torokhang felé helyezett pont jeleli az *u* tartalmat, p. o. *k, g, z, k'*.

Kétféle hosszú magánhangzó van, u. m. magában hosszú s *a'* hangsulynál fogva hosszúak. Az előbbiek hétfélek, u. m. 1. olyanok, melyek egy a szomszédos vocalisokba felolvadt consonánst foglalnak magokban, 2. az ikerhangok összeegyeződéséből támadt elegymagánhangzók, 3. a két rövid magánhangzó összehuzásából eredt hosszúak, 4. olyanok, melyeknek mennyisége értelem megjelölő, 5. a következő consonáns kiesését vagy elmaradt kettőzését kipótló hosszúak, 6. a rövidek megnyújtásai a tisztább hangzat kedvéért, 7. a behentős betű befolyása következtében támadt hosszú magánhangzók, különösen a hosszú *a*. Lássunk példát a négy első osztályra, — az első osztályra példa **ⲕⲁⲙ**, **ⲕⲁⲙ**, **ⲕⲁⲙ** *qávam* helyett (a részesülő alakja **ⲕⲁⲙ** ide nem tartozik), **ⲕⲁⲙ** *jakoum* helyett áll. A parancsoló alakja **ⲕⲁⲙ** **ⲕⲁⲙ**-ból eredt, mely alaknak az arabban **أَقَالَ** felel meg; az arab **أَقَالَ** helyett áll, **ⲕⲁⲙ** egy eredetibb *jakvulu* alakhoz vezet vissza. A második esetre példa **ⲕⲁⲙ** **ⲕⲁⲙ** *havišib* (tulajdonképen *havisab*, l. ö. h. v. **ⲕⲁⲙ** **ⲕⲁⲙ** *qavma* (*qavma*) helyett stb. A harmadik esetre példa a syr nyelvben **ⲕⲁⲙ** **ⲕⲁⲙ** helyett (*qatlaa-ka*); a héber nyelvben a tárgyragok a teljesebb alakokat megtartván hasonló összevonás nem támadhatott. A negyedik esetre példa **ⲕⲁⲙ** **ⲕⲁⲙ** helyett, további példa **ⲕⲁⲙ** **ⲕⲁⲙ** stb. Az ötödik osztályra majd alább látunk példát a maga helyén. Ezeket a magánhangzókat hibásan nevezik „vocales impurae“-knak, mert **ⲕⲁⲙ** hosszú *o* magánhangzója tiszta és nem elegymagánhangzó. Ezen itt

felsorolt magánhangzók, ha hangsúlytalan zártszótagban állanak, a héber nyelvben változást szenvednek, p. o. קמנה קמנה helyett. Az imperfectum alakjához hozzájárulván az úgynevezett vav consecut., a hosszú *u* *qameszattuffi*-á változik, p. o. ויקם stb. Ebből megláthatjuk, hogy a már magában hosszú vocalisok is megrövidíthetők. A héber nyelvben a hosszú magánhangzók az egy hosszú *a* gyakori kivételével már az írásban is megjelöltek; az *ā* betű hosszú *i* és *ē*-t jelent; *ī* hosszú *ō* és *ū*-t jelent; *ī* és néha *ā* a hosszú *a*-t és a hosszú *a*-ból homályosodott *o*-t jelentik, p. o. שלמה (שלום + ך) *šēlōmān* helyett. A legrégebbi héber írásban még ezen vokáljegyek is hiányoztak s legfeljebb csak a végmagánhangzó jeletetett meg; a Levyyféle gyűjtemény legrégebbi héber pecsétén ezen sorírást olvassuk:

לשמעיהו בן עוריהו

Az *u* betű mind a két névben mint végmagánhangzó megjelöltetett. A *phöníciai* írás hasonlóképen csupán csak a végmagánhangzót jelelte meg, de azt is egyedül akkor, midőn a szótag eredetileg mássalhangzóba végződött s a későbbi magánhangzó az előbbeni mássalhangzónak a megelőző vocalisba való felolvadásából eredt. Erről még lesz szó a maga helyén. A héber az itt-ott előforduló végmagánhangzót megjelölén, azt legalább az írásban megőrizte; ezen a kimondásban már többé nem hallható nyelvrégiségeket az írás megjelölén, a jelenkori nyelvésznek nagy szolgálatot tett. Az ó-testamentomi könyvek mentől régiebbek, annál kevesebb a magánhangzó-jelek száma. A pentateuchos legrégebbi részeiben leggyéribben fordul elő a vokáljel; ezen részekben az elvont szók *āt* képzője egyszerűen *t*-vel íratik. Nahum és Job könyvének egyes helyein szintén gyéren fordul elő a vokáljel. Böttcher szerint a régi iratok közt leginkább Hoseás, Amos, az Énekek éneke bővölködik vokáljelekben. Esaiás könyvét a leírók hanyagsága oda juttatta, hogy a régi részek az újaktól már csak nehezen megkülönböztethetők. Jeremiás és a Királyok könyve bővölködik a *ī* *ā* vokáljelekben^{*)}. A chronikák

*) Böttcher megjegyzi, hogy *ā* helyett *o* könyvekben *ā* is állhat.

könyvében, a későbbi zsolnárokban, a praedicator könyvében, Dánielben igen gyakori a vokálbetű. — A hangsulynál fogva hosszú magánhangzók kivételesen íratnak vokálbetűvel, p. o. יקטל יקטל helyett. A magában hosszú magánhangzók a szó közepén, leginkább a hangsúlyozott szótagban, vagy legalább ahhoz közel, jeletetnek meg vokálbetűkkel; mentől távolabb vannak a hangsúlytól, annál gyakrabban hiányzik a vokáljel, p. o. קול *qól*, קלו *qóló*, ינק *jonég*, (később יונק). הצרות a. m. *zāsōserōt* (a későbbi irás הציצרות). A részletek az általános elvekből folynak, s minden terjedelmes héber grammatikában megtalálhatók.

A *phöníciai* nyelvet, jelesen a *pun* dialectust a magánhangzók elhomályosodása jellemzi, e jellemző vonás némileg az egész *kanaáni* nyelvosztályt illeti. Innét jön, hogy קמץ és קבוץ nevek (*ā* és *u*) egy és ugyanazon igetöböl származtak (קמץ, קבץ, קבץ igealakok a benyomást, bezárást jelentik). Továbbá innét jön, hogy *τ* egyjársát a rövid *o*-t is jelenti, p. o. הק (a rövid *o* neve *qames zatuf*). Innét jön, hogy *qames* neve *z'qáfō* is, mely betű a syr nyelvben a hosszú *o* jele. Végül innét jön, hogy a keleti vagy babyloniai masorában *zōlem* és *šureq* neve helyett *qames* is előfordul. A kanaáni nyelvek előszeretettel a magánhangzók elhomályosodása iránt nem csak a hosszú *a* jelének és nevének imént előadott használata, hanem az arab nyelvvel való összehasonlítás is bizonyítja, a héber nyelvben *qátel* áll *qátel*, *qatól*, *qatál*, *pōiel fā-ātā* helyett. A *phöníciai* nyelvben ezen elhomályosodás még nagyobb haladást tett s a *pun* dialectusban az ezen irányban tett haladás teljességét érte el. A *pun* nyelvben a hosszú *o*-vá homályosodott *ā* hosszú *u*-vá lett, p. o. *qátel*, *qátel* (*qátel*) helyett, *qatól* (*qatál*) helyett *qatól* áll, p. o. *šalās* „három“ *šalōš* helyett. Hosszú *i* helyett a *pun* nyelvben gyakran jön elő hosszú *u*, p. o. *šādīk* *šādīk* helyett. Hosszú *e* helyett a *pun* nyelv hosszú *i* magánhangzót ejt s e kiejtésében a régiebb és eredetibb hangzást újból előidézi, p. o. גִּירָה helyett *Gisira*-t mond s e helynév alakja már igen közel jár az eredeti *ḡirā* alakjához. A *pun* a

hosszú *ô-t ê-nak* ejti, p. o. *alônáth* „istennök“ אלנות helyett. Az *u* betű a pun nyelv területében valódi uralkodó gyanánt szerepel. A phöníciaiak, jelesen a punok, minden magánhangzó közt az *u* hangot szeretik leginkább. — A magánhangzók megjelöléséről a phöníciai nyelvben ezen értekezés folyamán még lesz alkalmunk szólani.

A csak imént leleplezett *moabi* nyelv hosszú magánhangzóirol csak annyit jegyzek meg, hogy megjelölésök némi ingadozásnak van alávetve.

Az *arámi* nyelvek két nagy osztályra oszlanak, az egyik a keleti, a másik a nyugati. A nyugati árami nyelv Esdras és Dániel könyvében, a jerusálemi Talmudban, a bibliai paraphrasisokban őriztetett meg, — továbbá a *samaritán* nyelv és *Ma'lula* környékének nyelve szintén nyugat-arámi. A keleti árami nyelv legrégebbi maradványait az assyr ék-iratok foglalják magokban, — továbbá Jeremiás 10-ik f. 11. v. is ide számítandó. A babilonini Talmud, a mandeus nyelv, az *ô*- és új-syr szintén kelet-arámi nyelvek. Ez az árami nyelvek osztályzata, melynek kiderítése körül Nöldeke és Merx magoknak nem kis érdemket szereztek.

Az assyr nyelvben a névszó eredeti esetragjai *um, im, am* idő multával *uv, iv, av* ragokká változtak, melyekből a későbbi *û, î, â* alakok fejlődtek, — ezen magánhangzók mennyiségét a végmássalhangzó kieséséből magyarázhatjuk meg. Az ilyenszerű hosszúak a hosszú magánhangzók ötödik osztályába tartoznak, melynek két alosztálya van, u. m. 1. a következő consonans kiejtését, 2. a kettőzendő consonans kettőzésének elmaradását kipótló magánhangzók alosztálya.

A syr nyelvben következő hosszú magánhangzók jönnek elő: *â, î, û, ê, ô*.

Zegfâ-nak az arab és héber nyelvben *â* és *ô* felelnek meg, p. o. *ketâbâ* a. m. كتاب „könyv“, *gâtâlô* (vagy *gâtâlâ*, — mind két írás egyformán helyes) a. m. قَاتِلًا. A régi syr nyelvnek ezen elhomályosodott hosszú *a*-ja kanaáni befolyásra hágy következtetniük. A keleti aranismus a tiszta hangzást megőrizte, mint a hogy ezt az

új-syrben megláthatjuk, p. o. *ârâ* „föld“. Az úgynevezett bibliai chald nyelv, mely a nyugoti aranismus legrégebbi nyelvmutatványjaiban előttünk áll, a hosszú *a*-t még tisztán ejti ki, p. o. עלמא „világ“. A targumok nyelve se homályosította el a hosszú *a*-t, mint a hogy ezt a כתבא szónak példája bizonyítja, וכתבא כתבא די „az írás Istené volt“. A syr nyelv ezen sajátosságának eredetét se Uhlemann se Merx meg nem mutatták; én az eredetet egyes egyedül a kanaáni befolyásban látom.

A syr *î* megfelel az arab és héber *î*-nek; az ע névszavak „status absolutus“-ában a syr hosszú *î, ai, ê*-nek felel meg, p. o. *îm* a. m. عَيْن, عَيْن. Ezen hosszú *î* Merx nézete szerint nem *ê*- (*ai*-) ből, hanem ezen eredetibb alakból עין *ejan* eredt, még pedig úgy, hogy a gyenge *j*-vel egyesülvén, *ê*-vé lett s e hosszú *î* a következő *a*-hangot elenyésztette. Végül a פ igékben *yy*-ből *î* válik, p. o. *îlîd* stb.; az ע igéknél hasonló egyesülést látunk.

A syr hosszú *e* a héber *ê*-vel megegyezőleg *ai*-ből eredt, p. o. *bêt* בֵּית „ház“ helyett. Néha *ê*-ből is válhat *ê*, ha a magánhangzó, a kiesett végmássalhangzó kipótlására öblösebb lesz, p. o. *gâtê* a. m. قَاتِلِينَ, قَاتِلِينَ; — ez esetben a mandeus nyelv még az eredeti *î* hangzót ejti.

A hosszú *o* jele *ô*; nekünk itt csak a hosszú *o*-val van dolgunk, ez 1. az arab és héber *ô* helyett áll, p. o. *nehvôn*, „fognak lenni“, *mâlôkâ* „tanácsos“ (l. ö. h. v. نَاطِرٌ) 2. héber י helyett áll p. o. *ahônâ* „kiesi testvér“ (héberül אִשׁוּן stb.) stb.

A hosszú *u* jele szintén *ô*; nekünk itt csak a hosszú *u*-val van dolgunk, ez 1. az arab és héber hosszú *u*-nak, p. o. *hur* חור, 2. az arab *au* ikerhangnak, p. o. *jâm* (يَوْمٌ). Az *û* eredete nem csak *ev*, hanem *ee* is lehet, p. o. *h'ajutâ*, *hajec'hâ* helyett.

Az új-syr nyelv több magánhangzót használ mint az *ô*-syr. A zárt szótagokban a hosszú magánhangzókat meg rövidíti s a keleti syr nyelv ezen sajátosságáról már Barhe-

breus emlékezik, ki az **ארעא** szó kiejtéséről megjegyzi, hogy első hosszú *a*-ját a keleti syrok röviden ejtik. Az írás itt az etymológiához ragaszkodik s a kimondástól eltér. Néha a zárt szótagban foglalt hosszú magánhangzó, eredeti rövid magánhangzó, mely a kimondásban se változott s hosszú magánhangzó gyanánt való megjelelése csak írásbeli tökéletlenség. Néha az írás eltér az etymológiától s a kimondást követi, p. o. **קם קם** helyett (= **קדם**).

Az új-syr nyelv a nyílt szótagba lépő rövid magánhangzót hosszúnak ejti s ezen megnyújtás még az írásban is meglátszik. Nöldeke jeles új-syr nyelvtanában két esetet hoz fel, melyben az írás a nyílt szótagban álló rövid magánhangzót rövidnek jeleli 1. mikor egy a kiejtésben többé nem hallható torokhang követi, p. o. **בררא** „világosság“; 2. némely az ó-syr nyelvtől kölcsönzött szóban, p. o. **מלארא** stb. — A hosszú *a*, ha **ק, ט, ה, ע, צ, ר** után következik, *ä*-nak hangzik, p. o. *qäve* „olvas“, *rämä* „magas“. A hosszú *e* *é*-nek is hangzik. A hosszú *i* az elhomályosító consonansok után majdnem *ei*-nek hangzik, p. o. **קימת** *keimat*. **י** és **י** a kiejtésben különböznek, a hosszú *o* néha *ü*-ig süllyed; ez a két jel az ó-syr írásnak megfelelőleg *dyppovov*.

A mandeus nyelv minden magánhangzóját megjeleli az írás. Ezen jelelés hasznos lehet az élő nyelv számára, mi reánk nézve azonban e haszon mellett kár is van, a mennyiben a magánhangzók mennyiségét magából az írásból meg nem ismerhetjük. Különben a magánhangzókat illetőleg a mandeus nyelv a syrrel megegyezik, csak hogy magánhangzóiban nem oly szabályos, mint a syr.

Ezek után áttérünk a nyugat-arámi nyelvekre, melyeket az áramismus palacstinai dialectusainak neveznek*).

A *pálmyrai* nyelv, mint a hogy ezt Nöldeke megmutatta, az árami nyelvek délnyugati osztályához tartozik, mind a mellett némely fontos dologban az edessai syr nyelvvel mutat nagy megegyezést. A *pálmyrai* nyelvben a hosszú *a* nem

* Igy nevezte őket már Barhebreus.

homályosodott hosszú *a*-vá. Az *ä* és *i* közti különbséget ép úgy ismeri a *pálmyrai* nyelv és írás, mint a hosszú *o* és *u* közöttit, ugyanezt látjuk a syr nyelvben is. A *pálmyrai* nyelv a legrégibb syr énekekkel, a *bábyloni* *talmuddal* s még inkább a *mandeus* nyelvvel megegyezik abban, hogy hosszú végmagánhangzóját, ha az *i* vagy *u*, s ha *e* két hangot hangsúly nem védi, néhányszor a kiejtésben elhanyagolja s az írásban nem jeleli; a felírásokban előfordul **נהני נהת** helyett, **נהני נהת** mellett. A hosszú belhangok (inlautenden langon) közül az *i* és *u* hang szabályszerűleg megjeleltetett, a hosszú *o* közönségesen, a diphthongusból keletkezett *e* többnyire ki van írva. A másik hosszú *e*, mely nem diphthongusból keletkezett, s a hosszú *a* meg nem jeleltettek; ily hiányt mutat e három szó írása: **דמים, אל, בל** *ðämmis, ä, bäl*. A végmagánhangzókat illetőleg a hosszú *i* jele **י**; a hosszú *u*, *o*-é **ו**; a hosszú *a*-é **א** s néha **ה**; a diphthongusból keletkezett *ä*-é **י** vagy **א**, a másik *ä*-é **ה** vagy **ה**. Mind ezekből azt látjuk, hogy a *pálmyrai* írás még a régibb syr kéziratoknál is kevesebb magánhangzó jelt használt; továbbá azt is látjuk, hogy a **ה** alkalmazásában **א** helyett a *pálmyrai* írás a hébert követi.

A *háuráni* felírások a többi *nábáthei* felirással együtt a délnyugati aramismus jelentékeny nyelvmaradványait őrizték meg. A Levy által közölt három *nábáthei* felírás egyike így kezdődik: **דה מסנדה**, egy más felírás így kezdődik: **דה צלמא**, e két felírás pronomen demonstrativuma **דה**, **דה**, mind kettőben **ה** **א** helyett áll.

A *samaritán* írás a hosszú *a*-t három jeggyel jelzi, u. m. **ה, ע, א** jegyekkel; a hosszú *e*-nek jegye, ha belhang **י**, ha véghangzó **א**; **י** = *i*; **ו** = *ü*, *ö*.

A *bibliai* árami nyelven írt rövid szövegek némi szabálytalanságot mutatnak a mennyiségre vonatkozólag, Dániel II. 32-ik versében **דה דהב** áll **דהב דהב** helyett (**דהבא, דהבא**). Dániel IV. 33-ik versében **יקר** áll **יקר** helyett. Esdras VII. 18-ik versében **שאר** áll **שאר** helyett. A *targumimok* igen sok hibás vokáljelt tartalmaznak, így p. o. **סהרותא** helyett **סהרותא** olvasandó. Ezért mondja Michaelis: „Questus est

Buxtorfius, turbatissima se in codicibus versionum chaldaicarum puncta reperisse.“

A jeruzsálemi talmud a rövid magánhangzókat is megjelölte.

A *maílálái* nyelvről bajos megmondani, hogy hosszú *a*-ját *á*-nak vagy *ó*-nak ejtette. Ferrette arab átírásaiban áll ezen kétséges hang kifejezésére. Ugy látszik, hogy ha néha a hosszú *a* homályos kiejtése elő is fordul, a rendes kiejtés a tiszta *á*-hang.

A **לִבְּן נִשָּׂא** összetételben méltó feltünést okoz a hosszú *i*, melynek helyében *á*-t várnánk.

Áttérvén a déli sémi nyelvek osztályára, azt látjuk, hogy az arab nyelv hangzata minden sémi nyelv közt a legerőteljesebb s az eredeti egyszerűséghez még legközelebb álló, — a hosszú *a*-t annyira kedveli, hogy igen sokszor *á*-t találunk ott, hol a héber nyelvben *ó* áll, p. o. **قَتَالَ**, **قَارَ**, **قَائِ** a héber **קָטַל**, **קָרָה**, **קָיָה** helyett. Ewald az arab nyelv alakjainak eredetiségét nem tartotta oly bizonyos igazságnak s biztos kiindulási pontnak, mint e tan megalkotója Schultens s a jelenlegi nyelvészek. Ez Ewaldnak és Luzattonnak egyiránt terhére eső körülmény, — innét jön az, hogy Ewald a héber **קָטַל** alakot az arab **قَتَلَ** alaknál eredetibbnek tartá, innét folyik sok más téves nézete. Az arab nyelvben *i* és *á* sokszor felel meg oly héber *é* és *ó*-nak, mely nem diphthongusból keletkezett, p. o. **جَدِيرٌ** „fal“, — **جَدِيرَةٌ** hosszú *e*-je *é*-ből lett, mint a hogy ezt a declinatio rendjén megláthatjuk, st. constr. **جَدِيرَاتٌ**, a többesszám st. constr. **جَدِيرَاتٌ**. Az idegen nyelvekből átvett szavak *é* és *ó*-ja helyett az arab nyelv *i* és *á* magánhangzókat ejt. A héber nyelv *ai* diphthongusának összevonásából *é* ered, ezen *á* helyett az arab nyelvben néha *a*-hang áll, az *i* betű ez esetben nem hangoztatik, p. o. **عَلِيٌّ** = **عَلِي**; az eredeti névszóalak *alaj* lehetett, melyből az arab kimondásban *ala* vált; az írás — mint látjuk — az alak etymológiáját követi:

Gesenius s mások **عَلِيٌّ**-t a többesszám st. constructusának tartják; ez nem lehet így, mert az arab *ala* alak ellene mond.

Az új-arab nyelvben már előfordul az *é* és *ó*-hang, p. o. *jóm*, *lél* stb.

A máltai nyelvben meglepő a hosszú *a* *ie*-re való kettéválása, p. o. *bieb*, *báb* helyett, a szicíliai nyelvjárásban hasonlókat látunk. A hosszú *i* néha *ie*-nek hangzik, p. o. *triég*

طَرِيْقٌ helyett.

A himjári nyelv hangviszonyairól Osiander nyomán csak annyit mondhatunk, hogy az arabbal megegyeztek. A *himjári* vagy *sabei* nyelv az arabbal és aethioppal együtt képezi a sémi nyelvek déli ágát.

Az aethiops nyelvben mind az öt hosszú magánhangzó előfordul, u. m. *á*, *i*, *é*, *é*, *ó*. A hosszú *a* az arab kiejtésnek megfelelőleg megtartotta magát eredeti tisztaságában; nem hogy *ó*-vá nem homályosodott, mint a hogy ezt a kanaáni nyelvek osztályában s a nyugoti syrben látjuk, de sőt sokszor helyettesíti az idegen nyelvekből felvett szavakban az *ó*-hangot, p. o. *már* a syr *móci* helyett, *haimánót* a syr *haimánótó* helyett. Többször felel meg az aethiops és arab hosszú *á* egy eredetibb hosszú *o*-nak, mely *au* diphthongusból eredt, p. o. *qál* (**قال**); az irámi nyelvekben az egy nyugoti syr kivételével *qálá*, melynek a héberben és syrben **קָיָה** felel meg, *qál* *qól*-ből, s *qól* *qaul*-ből lett, — e szó legeredetibb alakja *qavl*. Az aethiops, arab^{*)}, irámi *dár*-nak a héberben **דָּוַר** felel meg, mely szinte *daw*, *davr*-ből lett. Néha az aethiops *á* az arab *au* diphthongusnak felel meg, p. o. *qás*, arabul **كَوَّثٌ** „nadrág“. Az aethiops *á* többször felel meg hosszú *e*-nek az idegen nyelvekből átvett szavakban p. o. *Livárjás* Liberius helyett stb. — A hosszú *i* a rövid helyett néha csupán csak azért áll, hogy az *i* illetéknépen tisztábban hangozzék, p. o. *masgád* **مَسْجِدٌ** helyett; — ez Dillmannak egy igen finom észrevétele. Néha az *i*

*) قبيلة értelmében.

egy eredetibb *é*-nek, *á*-nak megvékonyodása, p. o. *mé* מֵהּ helyett; *i* több esetben az *é* megrövidülése, p. o. *gígáj* „bünös“, *gígaja* Ludolfus szerint „in errore gravi haesit“. Az aethiops *i* a görög rövid és hosszú *i*-nek, az *o*-nak és néha az *u* és *z* diphthongusoknak egyiránt felel meg, p. o. *ítjájá* ἰθία helyett. — A hosszú *u* gyakran változik hosszú *o*-vá; az *ó*, vagy az *ó*-ból eredt *á* *u*-vá szokott rövidülni. Az *é* és *ó* többnyire diphthongusból eredt, ritkábban erednek a rövid *i* és *u* megnyújtásából. A rövid és hosszú *a* *é*-vé homályosodhatik; az intensív alak imperfectumában előforduló *é* egyjársát a kettőzést pótolja, p. o. *jeféltem* je-fáttem helyett. Néha *é*, mint teljesebb hang, hosszú *i* helyett áll, p. o. *dábér*, *dábír* helyett. A hosszú *o* többször eredt a hosszú *u* megöblösödéséből, így az abstracták képviselésénél.

Mielőtt a hosszú magánhangzók osztályát végkép elhagynók, lássuk a megnyújtás már egyszer felsorolt hét módját. A négy első osztályra szolgáló példákat itt ismételni fogjuk. Az első osztályhoz olyan hosszú magánhangzók tartoznak, melyek egy a szomszédos vokálisokba felolvadt mássalhangzót foglalnak magokban, p. o. *jakvum* יָקוּם helyett. A második osztály az ikerhangok összeegyeződéséből támadt elegendőmagánhangzókat foglalja magában, p. o. *hanšib* הַנְּשִׁיב helyett. A harmadik osztályhoz azon hosszú magánhangzók tartoznak, melyek két rövid magánhangzó összehuzásából eredtek, p. o. a syr nyelvben *qatlók* *qatlaak* helyett „megőit téged“. A negyedik osztályhoz tartozók az értelem megjelöléséért hosszúak, p. o. *káthil* קָתִיל helyett. Az ötödik osztály a következő consonans kiesését vagy az elmaradt kettőzést pótló hosszúakat foglalja magában, p. o. az aethiops *jeféltem* *je-fáttem* helyett. A hatodik osztályhoz tartozó hosszú magánhangzók a rövidek megnyújtásai a tisztább hangzat kedvéért, p. o. az aethiops *maszjid* مَسْجِدْ helyett. A hetedik osztály azon hosszú magánhangzókat foglalja magában, melyek hehentős betűk befolyása következtében támadtak, p. o. a héber nyelvben *qára* קָרָא, *qára* קָרָא mellett. Az aethiops

nyelvben legkülönösebben az *a* nyulik meg a szótagot bezáró hehentős mássalhangzó előtt, p. o. *jeftá* *jefta* helyett. Dillmann megjegyzi, hogy a legrégebb aethiops kéziratokban és nyelvmaradványokban ezen törvényt még nem követte a nyelv, habár egyes példák előfordulnak, melyekben a hehentős mássalhangzó a vele szomszédos magánhangzót megnyújtotta. Az ámhári ment legtovább e törvény követésében, a mennyiben a megnyújtott magánhangzót követő hehentős betűt kiejtésében és írásában egészen mellőzte, p. o. *lám* „bika“, *láhem* helyett. Néha a rövid *e*-t is megnyújtja a reá következő hehentős mássalhangzó, p. o. *jeréi* „láss“ *je-ré-e-i* helyett, mely *jeréi* helyett áll. Ezen megnyújtás a legrégebbekhez tartozik.

A hangsúly is megnyújtja a vocalisokat, lássuk a megnyújtásnak ezen második nemét. A szóképzés tulajdonképen összetétel; az eredeti egytagu szótagok, míg külön voltak, saját hangsúlylyal bírtak, melyet egy jelentékeny szótaghoz járulván, elveszítettek. Az így elért egység azonban még nem a legnagyobb egység. A sémi nyelvek eredetileg szintén a szóvéget hangsúlyozták, s hogy ez a déli sémi nyelvekben, nevezetesen az arabban másképen van, azt a hosszú vokálisok befolyásának lehet tulajdonítani, melyek a hangsúlyt magokhoz ragadták. Ennek fogva, nem csak a hangsúly változtatja meg a magánhangzókat, hanem a magánhangzók is megváltoztathatják a hangsúly helyét és ez igen fontos körülmény.

Ha azt kérdezzük, hogy miért áll a sémi három mássalhangzós szó második, illetőleg végső szótagán a hangsúly, feleletül azt nyerjük, hogy a hangsúlyt oda az alakokra nézve oly fontos jellemmagánhangzó kívánja, mely legtöbbször ott van, p. o. a perfectumban az *a*, *i*, *u*, *تَدَّ*, *فَرَحَ*, *حَسَنَ* stb. Az arab *qátala*-t ejtett ki, de ez nem az eredeti kiejtés; az eredeti kiejtés *katál* volt, mert ezen második *a* a jellembetű. Maga a héber *qátal* megmutatja az eredeti hangsúlyt, mely *qátal*. *Jiq-tól* nem változott. A hangsúlyt nem csak a magánhangzók hosszú mennyisége és a szótagok minősége változtatják meg, hanem az elváltozott értelem is képes helyéből megmozdítani,

erre több példa van, én itt csak egy esetet hozok fel, melyet Pott egyik újabb nyelvtudományi értekezésében találtam. A hangsúly megváltozott helye a jelentés megváltozását jelentheti, így képeztetik némely görög nomen proprium a hangsúly hátravetésével egy megelőző szótagra, p. o. Διογενής, διογενής „Zeus nemzetségéből való”, — Νικητής „Victor”, νικητής „győző” stb. Így változik meg az eredeti hangsúly helye, mely mindig a legjelentékenyebb szótagon állott. Az éjszaki sémi nyelvekben, illetőleg a héberben a szótag minősége, az arabban a magánhangzó mennyisége azon tényező, mely a hangsúlyt eredeti helyéről megmozdítja. A héber nyelvben az a hangsúly törvénye: a hangsúly mindig az utolsó szótagon nyugszik, kivéve azon két esetet 1. ha a végső szótag nyílt, 2. ha a zárt szótag magánhangzója rövid, melyet egy nyílt szótag előz meg, p. o. כתבתם *k'tabátam*.

Azonban az itt mondottakból nem következik, hogy a szó végén lévő nyílt szótagon a hangsúly ne nyugodhatna, mert a névmási ragok, némely nominalis rag, mint הַ, ך, ם, a verbalis הַ, ך, ם rag is, ha a megelőző szótag megrövidülhet, a hangsúlyt magokhoz vonják, p. o. דברו, דברי, דברו. עמו דברו, דברי, דברו „gyalog”, כתבה „irt”, irtak.

Azon igealak végső szótagja nem hangsúlyozható, melynek utolsóelőtti szótagja meg nem rövidíthető, mint p. o. הכשילו „megingatták” stb. Mind ezeknél fogva azt lehet mondani, hogy a hangsúly a ragozatlan szó végéről a ragozás esetében mind annyiszor a ragra száll, valahányszor ölesterős rag járul a szóhoz, mely még minden vitalitását el nem vesztette. A tisztán csak a jó hangzat kedvéért mellékelt הַ, הַ (הַנְּהַ) ך (אֶחְלָמוּ) nem vonják magokra a hangsúlyt, mert nem bírnak saját értelemmel. A hangsúly descensiojának törvénye nem általános értékű. Az értelem kívánalmait ellensúlyozták a szótag természeté s a magánhangzó mennyisége; — e két tekintet tusájából bizonyos határozatlanság látszata eredt, melynek benső szabályát csak a mélyebben beható értelem találhatja meg. A nomenhez vagy verbumhoz járuló הַ, נִי, נִי, ha egy *chetef*-hang megelőzi őket, a hangsúlyt magokra

vonják, p. o. דברך „szavad”, כתבתך „irt neked”. Azért nem mondható *debár-ka*, mert a *chetef* egy magánhangzó nyoma lévén, a hangsúly a szó végétől igen távol esnék. A כתבתך, כתבתך alakokban ilyen *chetef* nem fordulván elő, azon szabály megállhat, hogy a nyílt végszótag nem vonja magára a hangsúlyt. A דברך alak hangsúlyát illetőleg már említve volt, hogy a *chetef*-hang egy teljes magánhangzó nyomát képezi; a teljes magánhangzó az arab nyelvben még meg van, mint eset-jel, p. o. كتابك „könyved”.

A dél sémi nyelvekben a szótag mennyisége határoz, így az aethiopsban is, hol a hosszú nyílt vagy rövid zárt szótag a hangsúlyt magára vonja. A rövid végmagánhangzó soha nem hangsúlyozható, azon rövid magánhangzót magában foglaló szótag sem nyerhet hangsúlyt, mely egy a szó végén állott magánhangzó elenyészte után támadt, p. o. *hagar*, *hagar* helyett. Már ebből is meglátszik, hogy a hangsúly ritka esetben nyugszik a végszótagon. A „bárakata” igealakban a hangsúly elég távol van a végszótagtól, a nyílt szótagok mind előbbre tolják, míg a szó első szótagja feletti megállapodik. Az ilyen hangsúly eléggé különbözik az éjszaki sémi nyelvekétől. A rokonnyelvek a hangsúlyban nem mindig egyeznek, példa erre a magyar nyelv; mely a hangsúlyt illetőleg eltér a többi rokonnyelvtől. A syr nyelv hangsulya inkább hasonlít az arabhoz, mint a héberhez, a mennyiben a leggyakoribb hangsúly az utolsóelőtti szótagot éri. Két pontban mégis különbözik a syr az arabtól és e két különbség szorosán összefügg: 1. a szótagok megfeleltetésében, 2. a hangsúlyozható syr végszótagban, melynek az arabban mi sem felel meg. Az arab szavak kihangzásai rövid magánhangzók lévén, ezek a többi rokonnyelvben idő múltával elenyésztettek, ebből az következik, hogy az arab utolsóelőtti szótagnak az éjszaki sémi nyelvekben az utolsó szótag felel meg. Az arab *málíku* a syr *málkó*-val megegyezik a hangsúly tekintetében, csak hogy a syr szóban az antepenultima egy rövid magánhangzó (*i*) kiesése következtében penultima lett; ettől nagyon különbözik a héber כִּתְּבָה, melynek hangsulya

a szó végén van. A héber *qarab*-nak a syrben *q'rab*, az arabban *qaraba* felel meg s ezen különbség az arabtól a különböző szótagok miatt van, ha az arab *qaraba*-nak megfelelőleg a syrben is *qarab* volna, a hangsúly az első szótagot illetné (*q'rab*). Az arab *jaqtulu*-nak a syrben *néqtal* felel meg, ettől felettébb különbözik a héber יקטל. Az új-syr nyelv a hangsúlyt illetőleg el nem távozott a régi syrtől. Abból, hogy a syrben *q'rab* áll *q'rab* helyett, a hangsúly eredeti helye kideríthető lesz, itt a syr hangsúly megtartotta eredeti helyét. Az arab hangsúly hármias törvénye ez: 1. a kihangzó rövid magánhangzó soha nem hangsúlyozható, ebből ezen kihangzás eredeti jelentéktelensége következik, melyből csak későbbi időben vergődött magasabb pozíczra, midőn a flexio szolgálatába vette, 2. a jelentékeny utolsóelőtti szótag magára vonja a hangsúlyt, ha hosszú magánhangzója van vagy zártszótag, p. o. *jaqúbána*, 3. ha az utolsóelőtti szótag rövid és nyílt, a hangsúly az antepenultimára száll, p. o. *qátala*. Ezzel megegyezik az aethiops hangsúly törvénye. A syr hangsúly az arabbal több hasonlatosságot mutat, de a teljesebb kihangzást elvesztivén, végzótagja is hangsúlyozható, ha hosszú, p. o. *malká*, *máqtól* stb.; ezen szótagnak az arabban az utolsóelőtti felel meg. A status emphaticus á végzete a hangsúlyt magára nem vonja. Ha a zártszótag hosszú magánhangzót nem foglal magában, a hangsúly az antepenultimára száll, p. o. *néqtal* stb. Egyben hasonlít a syr hangsúly törvénye a héberéhez, s ez a *Péal* perfectuma e. sz. 3. sz. hangsúlyozása, mely *q'tál*. Ezen hangsúlyt igen fontosnak tartom az eredeti hangsúly helyének kiderítése miatt, mely a jellemszótagot érte.

A hangsúly nagyon nagy hajlandóságot mutat az eredeti rövid magánhangzók megnyújtására. A rövid magánhangzók közül egyedül az *á*-t és ritka esetekben az *é*-t szenvedí el, ellenben az *ó*-t *ó*-vá, az *ē*-t *á*-vá vagy *e*-vé nyújtja meg. Ilyen, a hangsúly által megnyújtott magánhangzó, a mint a hangsúly tőle távozik, megint rövid lesz, p. o. שם „név“, שמי „nevem“. Ewald ezen két alakot כתוב és הקטוב — a hosszú magánhangzó tekintetéből —

egyenlőknek tartja, s mind kettejüknek szembe állítja a קם, קום-féle alakokat, — ez merő tévedés; a כתוב alakban a hosszú magánhangzót nem a hangsúly, hanem a szenvedő részesülőknek megjelendő alakja kívánja. Azon hosszú magánhangzókat, melyeket nem a hangsúly nyújtott meg, nagy egyoldalúság lenne Ewalddal „wurzellige“-nak nevezni. A hangsúly szereti a megelőző nyílt szótagban a hosszú *a*-t, p. o. יקום, כתב. Ez a megnyújtás csak akkor marad el, midőn a nyílt szótag után egy alakilag fontos hosszú magánhangzó következik, szóval, midőn az alak az első szótagban rövid, a másodikban hosszú magánhangzót kíván, p. o. גבול „határ“ stb. Ewald tulontul nagy befolyást tulajdonít a hangsulynak a magánhangzókra. A hangsúly a jellemetű hatásos kiejtése lévén, maga is az alakképzés egyik jelentékeny eszköze s nem valamely az alakí követelményeken kívül álló hangtani hatalom.

A rövid és úgy nevezett legrövidebb magánhangzók a sémi vocalismus tanának egyik érdekes részét képezik. Következő tábla tünteti elő a héber rövid és legrövidebb magánhangzókat:

1. a legrövidebb magánhangzók:

a színetlen	e három gyengén
Š'á' mobile (.)	színezett hang a, e, o

2. a rövid magánhangzók:

a) a tompa	b) a hegyes	c) a világos
ē, ö	ī, ū	ā

Azon mássalhangzó, mely alatt a Š'á' jele áll*), ha a szótagot kezdi, színetlen magánhangzót előz meg, ha a szótagot bezárja, magánhangzótalán. Már ezen színetlen magánhangzó eléggé bizonyítja a héber nyelv vonzalmát a teljes vocalismus iránt; így p. o. כתובים nem hangzik kóbím-nak, hanem kótébím-nak, mely hangzás keménynek nem mondható. Az előbb említett vonzalomnak még nagyobb bizonyossága az úgynevezett három chaťef hang; e három hang a színetlen

*) (.) eredetileg talán o.

švā mobile helyett áll. Ott, hol az alak nem kíván magánhangzót, e három vocalis még is előfordulhatván, a héber nyelvnek vonzalma a teljes vocalismus iránt kétségsbe nem vonható. A torokhang fejlesztí ki leggyakrabban a chátef magánhangzót, még pedig a szótagot kezdő, a két szótag közt ingó, sőt a szótagot végző chátef szerepelése eseteiben. Az utóbbi esetben fontos a folyékony mássalhangzó következése, mely a chátef-hangzást elősegíti, ide tartozó példák **יְחַדְּרֵם יְקַטֵּל** alak helyett, **יְעַדְּרֵם יְעַדְּרֵם** helyett, valamint elő is fordul **יְעַדְּרֵם** „ismertelek”. De a chátef-hang ott is előfordulhat, hol az illető mássalhangzó nem gutturalis, még pedig leginkább megelőző *u* és *i* vocalisok után. Valahányszor a *švā* mobile a quiescenssel összetéveszhető, e tévedés kikerülése a *švā* helyett chátef-hang ejtetett és íratott, — ez esetben a chátef-hang *a* volt. A híres Schultens instit. aram. című munkája 114-ik lapján nem tévedett, midőn a syr **נפק** alakot *nefaq*-nak olvasta. A syr nyelv is használja a *švā* mobile és chátef-hangokat, mint a hogy ez Sionita Gábor, Amira és mások átírásaiból is kitűnik; a *švā* mobile a reá következő magánhangzó színét viseli s a három rövid hang *ā*, *i*, *ū* egyikéhez vagy másikához hasonlít. Ezen hangnak nincs jele az írásban, de már Norbergus hallotta egy maronita syr szájából és e kiejtést az újabbak közül Stoddart is valónak találta. Ezen hang világos nyomai a **מְדַכְכֵּת** betűk behentésében megőriztettek. Az Apostolok idejebeli kimondás e chátef-hangokat nem hanyagolta el, példa reá azon néhány sémi szó, melyeket az evangyoliumok a késő századok számára megőriztek, ilyen szó **καλὸν, λαλῶν** stb. E néhány evangyoliumi példából megtudjuk, hogy az Apostolok idejében, a palaestinaí árámi nyelv rövid *a*-t ejtett a héber *švā* mobile helyett. Ebből megláthatjuk, hogy az árámi nyelvek se szütkölködnek vocalisok nélkül; továbbá megjegyzem, hogy a sémi nyelvekben érvényében tartatik azon ősrégi törvény, mely a magánhangzók űreit egy alakilag indokolt magánhangzó utánhangjával pótoltatja ki, ilyen utánhang az arab ige végvocalisa, mely az elsőnek hangí társa. A phöníciai

kiejtésben a *švā* mobile majd nem mindig szótagot képez s rövid magánhangzó gyanánt ejtetett ki, p. o. **מִקְוִים**, *būchā* **בְּחָ** helyett. Itt is ugyanazt látjuk, mit az árámi nyelvekben s magában a héberben is láttunk s mi legkitünőbb a héber szavak hellonisticus kiejtésében. A phöníciai chátef-hang legtöbbsnyire *ū*, *ī*, *ā*, p. o. **שְׁתִּיחַל** *šāvi* **צְרִי** „opobalsamum”. Schröder azt állítja, hogy a phöníciaiak e hangot azért választották, mert leghatározatlanabb, a határozatlan hang mindig homályos lévén. Én úgy gondolom, hogy e hangzást a phöníciai nyelv ismert előszeretete a homályos hangok iránt eléggé megmagyarázza. Mikor a *švā*-hang színtelenné marad, egy francia *e muet* gyanánt hangzik, s nagyon hasonlít az aethiops magánhangzók hatodik osztályának hangjához, melyről Ludolf így ír „adeo profunde (sonat) ut parum a murmure absit”. A legközségesebb kiejtés megegyezettette a *švā*-hangot a reá következő teljes vocalissal; e vocalis assimilatio jelentékeny szerepet játszik a sémi nyelvekben; a tiberiási kimondás különösen gyönyörködött e megegyeztetésben. Ilyeténképen visszaszerezte a jóhangzat az alakok régebbi magánhangzóterjedelmét s visszaadta a szónak azon vocalisokat, melyektől az egyensúly törvénye előbb megfosztotta.

A rövid magánhangzók *ā*, *i*, *ū*, *ē*, *ō* s azon *ū* és *ū*-hang, melyekről ez értekezés elején szóltam. A héber nyelv e hangok mindegyikével bírt; a rövid *e* és *o* hangok későbbi hangátmeneteknek köszönik lételüket; a rövid *e* *ā*-ból és *i*-ből származott; a rövid *o* többsnyire egy eredeti *a*-ból eredt s csak igen ritkán lett rövid *a*-ból. Az *a*-hang a hangsúlyt megelőző zárt szótagban könnyen válik *e*-vé, melyből utóbb *i* lett, p. o. **אָכַר**, **אָכַר**. *i* és *u* a hangsúlyozott szótagban vagy utána *ē*-vé és *ō*-vá változik, illetőleg ezen hangokra öblösödik ki, ilyen módon támadt a héber imperfectum **יְקַטֵּל** az arab **يَقْتُلُ** helyett. A későbbi zsidók **מִקְה** helyett **מִקְה** alakot írtak; az *ē*-nek *i*-ből való elváltozását a **מִקְה** szóval sokszor szomszédos **מִקְה** e-hangzata idézhette elő. Az arab voca-

lismus a hébert eredetiségben fejlődül. A kanaáni nyelvekben az *o*, *u* hangzat a többen tulnyomó. Az árámi nyelvek szeretik a tisztán hangzó *a* betűt. A syr nyelvben igen ritka a rövid *i*, ez *ē*-vé változott, p. o. **דְּבַח** (דְּבַח); az *i*-hang a nyílt szótagból kihagyatik, a zárt szótagban *e*-re öblösödik. A syr rövid magánhangzók nyílt szótagban nem állhatnak s a hol nyílt szótagban rövid magánhangzó áll, ott vagy *chafef*-hanggal van dolgunk, vagy kettőzendő a reá következő mássalhangzó, habár annak nincsen is etymologiai magyarázata; az első esetre példa az **עֵי עֵי** igék *Afel* alakja, a másokra *š'majo* (سَمَا) „ég”. Az új-syr nyelvben a patach-hang sohase rövid *a*, rendszeren rövid *e* gyanánt hangzik s ott, hol elhomályosító mássalhangzók közelébe jut, csakhamar rövid *u*-vá homályosodik, p. o. *šmān* **עַמְן** helyett, *māryan* **מַרְיָם** „Maria” helyett. Azon syr, kívül Müller beszélt, az *a*-t következetesen kiejtette. A zárt szótagban előforduló *a* *i*-vé gyengülhet, p. o. *sītā* „tél” eredeti *sātcā* helyett. Az *i* néha *ē*-nek mondatott ki, p. o. *dēbbā* „medve”. Az elhomályosító mássalhangzók ezen magánhangzót se kimélik meg befolyásoktól, *šva* „tiz” **עֶרָא** helyett, ebből az következik, hogy több esetben közönbös dolog volna a két említett magánhangzó jegyét egymással felcserélni. Magáról a rövid *i* jegyről az új-syr írásban, már itt megjegyzendőnek tartom, hogy ez a régi syr írás hosszú *e* magánhangzójának jele, ellenben az ó-syr rövid *i* hangjának jele az új-syr írásban a hosszú *e*-t jelenti. Igen sajátos ez írásbéli ellentét! A rövid *u*-nak a jele nem különbözik a hosszúétól. Stoddard Hoffmann ellen megjegyezte, hogy a hosszú *u* jele a rövidet nem jelentheti, Nöldeke jeles új syr nyelvtanában ez állítást tarthatatlannak mondja. Az új-syr *ē*-ről és *ū*-ről már szólottunk. Az új-syrben az ajakhangnak is megvan saját befolyása a megelőző magánhangzóra, ha az *ā* talál lenni, p. o. *gāmlā* „teve” eredeti *gāmālā* helyett. Az új-syr nyelv két három mássalhangzót is elszenved közvetlenül egymás után elválasztó vocalisok nélkül, p. o. *d'b'liboo*.

Rödiger gyűjteményében az ilyen mássalhangzótorlás kemény hangzatának enyhítésére az első mássalhangzó egy *ā* vagy *i* hangot kap. Néha a magánhangzóval kezdő mássalhangzó elé egy rövid magánhangzó toppan, melyet *spiritus lenis* előz meg. A szótagot bézáró mássalhangzó is kaphat vocalist, ha vocalis nélkül levő mássalhangzó követi, ez az ó-syr *m'hajjánā*. Az új-syr nyelv a régi vocalisokat megőrizvén, sőt még ezeket újakkal is szaporitván, a vocalismus tekintetében az ó-syrnél előbb áll. A mandeus vocalismusról nem sok megjegyezni való van. A mandeus irodalom és nyelv tanulmányát a balsors több csapása sújtja, a *Šuq eš Šuuchi* község fogyó félben van, „mille”-jök elnyomatik és Jahja — Petermann egykori tanítója — tanítványok nélkül szükölködik. Az európai utasok iránt Jahja gyanakodó s többé nem hajlandó a mandeus nyelv tanítására. A dolgoknak ilyen állásában Dr. Socin se hajthatta véghez nyelvtanulási szándékát. — A mandeus nyelv is szereti a zárt szótagban álló *a*-hang *i*-vé való meggyengítését s e tekintetben megegyezik a héber nyelvvel, mely az eredeti **קָטַל** alakot **קִטַּל** alakká változtatta. A mandeus nyelvben az *u*-ra való homályosítás nem oly gyakori, mint az új-syrben, mind a mellett példák nélkül nem szükölködik; **הוֹכֹמְתָא** „bölesesség”, **שׁוּבָא גּוּבְרָא** „hét” s más ide tartozó példák egy eredeti *ā* *ū*-vá való elhomályosodását bizonyítják; — a két utolsó példában az ajakhang befolyását látjuk. Az *r* és a torokhangok szeretik a szóvégen a megelőző *a*-hangot, ezért a mandeus kiejtésben is megvan a végzótag nem *a* magánhangzójának *a*-ba való elváltozása reá következő *r* vagy torokhangok befolyása következtében, p. o. **אמאר** „szólj” **אמור** mellett. Ezen elváltozás jelentékeny az ójszak sémi hangtanban. A mandeus nyelv az új-syrrel megegyezőleg a magánhangzó üreket gondosan kiegészíti s illetéknép segít a tulkemény hangzáson. Az üreket pótló s az írásban megjelelt mandeus vocalisokról néha nehéz megmondani, teljesek-e, vagy csak *chafef*-hangok? *Spiritus lenis* s ellátott **ס** vagy **ע** (*i*) betű szokta a *švā* mobilevel kezdő szó első mássalhangzóját megelőzni, p. o. **אלבוש**

„öltöd“, **עכמא** „hogy“ stb. Sokszor a kibővített és ki nem bővített alak egymás mellett áll. Ezen szóadalék ritkán fordul elő az **ל, ב** praepositiók után, p. o. **בימרומא**. A mandeus nyelvben, ott hol egy szóban három mássalhangzó találkozhat minden közvetítő teljes vocalis nélkül, az első mássalhangzó után *i* ékeltetik a szóba, p. o. **עתיקריא** „hivatott“ (s. **אתקריא, תחישבא** „te ötöd véled“). A becsusztatott *i* a sziszegő mássalhangzókkal kezdő reflexivák második *s* nem első mássalhangzója után következik, p. o. **נישתפיל** „le fog dobálni“. Az úgynevezett chald nyelv is ismer ilyenemű becsusztatást, p. o. **מדרה מדרה** helyett. Az ilyen becsusztatott magánhangzók ott is szerepelnek, hol kemény hangzás nincs, p. o. **אקאמאי** „előttem“ (samar. chald **קמא**), **אבאתאר** „hátnál“, **עשומיא** „ég“ **שומיא** mellett, **עשומא** „név“ **שומא** mellett. A Talmudban is előfordul. A samaritán nyelvben szintén van prothesis, melyet az írás néha meg nem jelez. A megnyújtott alak behangja többször megőrzi magánhangzóját, p. o. az *Afel* alakban, p. o. **נאפרישאן** „megtanított engem“. Az imperfectum praefixai teljes magánhangzót kapnak. **שומא** „név“, **שומא** „hallott“ *u* betűt kap és pedig az *m* ajakhang következtében. Két egyenlő mássalhangzó, mely nem vált egygyé, közvetítő magánhangzót igényelnek, p. o. **אמאמיא** „népek“, így van ez az *Pa'el* alakjában is, p. o. **באנאנית** „megmutattam“. Az *u* mássalhangzó könnyen egyesülhetvén a reá következő mássalhangzóval, hogy ez ne történjék, vocalis kap, p. o. **אנאת** „te“. A vocalis néha az ikerhangot óvja meg az összevonástól, p. o. **איאך** „mint“. A mandeus nyelv minden eszközt felhasználta, hogy magát a vocalismus terén könnyen beálló elszegényedéstől megóvja *s* e tekintetben magát az új-syr nyelvet is fejlőltetve. Mind a mellett ő is, mint a többi keleti árámi nyelv, végmagánhangzóit meg nem őrizhette; e végmagánhangzóknak a mandeus írás még nyomát se mutatja. Mégis a lehető *e* terén is elpróbálta *s* úgy tett mint maga a syr, illetőleg a végmagánhangzók közül többet magába a szóba becsusztatott *s* őket ilyeténképen az elenyészéstől megmentette; így tett a

Talmud nyelve is *s* ezen eljárás még az újabb déli sémi nyelvekben se szűkülöködik példa nélkül; az *Eh'elí* nyelv igeragozásának példája ismeretes.

A nyugati árámi nyelvek egyikében, a ma'lulái nyelvben bizony nagyon nehéz dolog a rövid vocalisok iránt magunkat tájékozni. Helyesen mondja Nöldeke, hogy a **שִׁתָּא** szó első vocalisáról voltaképen nem tudhatjuk, hogy *i*-nek hangzik-e vagy *e*-nek; az *a*-ról se lehet tudni, hogy egészen tisztán hangzik-e, vagy sem, noha az utóbbi valószínűbbnek látszik. Az **אכמן** szóban itt is, mint a többi árámi nyelvben az eredeti *a*-ból *e* vagy *i* vált. A **שִׁתָּא** szó első szótagában egy igen régi vocalhangzás maradt fenn, u. m. az *a* hang, mely a többi árámi nyelvben előforduló *u* helyett áll (*puumá*); úgy látszik, hogy itt az *u*-hangzást a reá következő ajakhang credvényezte (l. ö. h. v. az arab **قَم** alakot). — A többi újabb árámi nyelvekben oly gyakran előforduló megrövidülése az eredeti rövid vagy idő mulva megrövidült szótagban előforduló hosszú magánhangzónak itt felette ritka és Nöldeke állítása szerint egyedül csak az **ך' - ח** ragban fordul elő; különben, mint az arab átírás mutatja, a hosszú vocalisok változatlanul megmaradnak, p. o. **دارچا, کاچیا, مدینچا** stb. Azon végmagánhangzók, melyek a syrben *s* más rokon nyelvben hiányoznak, a ma'lulái nyelvben sem őriztetek meg; **اقتل, قتل** a harmadik személy többesét jelentik. A parancsoló mód nőnemű *s* többes alakja nem különbözik az egyszám hímnemű alakjától, — tehát itt is kiesett a szóból az *i* és *u* magánhangzó. A ma'lulái dialectusban a magánhangzó nélkül szereplő mássalhangzó elő gyakran tétetik egy magánhangzóval felruházott „Spiritus lenis“, p. o. ezen perfectum alakokban: **اقتل, قتل**. Az **اقتل** alak mellett előfordul a **قتل** alak is. Úgy látszik, hogy ezen előragaszték egyesegegyedül a beszélő nagyobb vagy kisebb fogékonyságától függ a jó hangzat iránt, legalább Nöldeke így vélekedik. Minden esetre egy különös és nehezen megmagyarázható alak áll előttünk az **أخَل**-ban. Nöldeke azt

hiszi, hogy a **خ** hang kiejtésének megkönnyítésére szolgál az 'u előhang.

Ezek után térjünk át a déli sémi nyelvekre. Az új arab nyelv *a* betűje az úgynevezett emphaticus mássalhangzók, a torokhangok és az *r* mássalhangzó szomszédságában mindig *a*-nak hangzik, különben többnyire *e* hanggá válik.

U az előbb említett esetekben *o*-nak hangzik, p. o. **عربان** 'arban stb. Az új arab a régi arabhoz képest minden esetre vocalszegény, de azért általánosan vocalszegénynek nem mondható, egyedül hangsúlytalan és rövid végmagánhangzóit veszítette el. Az aethiops nyelv a rövid magánhangzók közül csak az egy *ā*-t őrizte meg, a többi rövid *e*-vé vált, mind a mellett az aethiops nyelv vocalszegénynek nem mondható, igéjének perfectuma a 3-dik személy egyesszámában vocalisba végződik, p. o. *nāgāwā* „említette“. A főnév rövid *e*-be végződik. — A sémi vocalismus egész határán végig pillantva, azt látjuk, hogy a mit a sémi nyelvek a hangj egyensúly törvényének áldozatul hoztak, azt tehetségök szerint a legelmébb módon megint kipótolták, illetéknép az újabb sémi nyelvekről se állíthatni, hogy vocalszegénységbe süllyedtek volna. A nem eredeti ikerhang idő múlva megint elenyészett. A legeredetibb *a*-hang historiai fejlődésében sokféle megzavarodást szenvedett. A homályos hangzatu magánhangzók mind inkább előtérbe léptek. Az eredeti vocalisok meggyengültek, de tulfelől megöblösödtek. Az eredeti rövid hangzás megnyult. A részint hegyes, részint tompa hangzat mind inkább előtérbe lépett. A hangsúly eredeti helyét sok esetben elhagyhatta. A rövid magánhangzók a szó végéről a szó közepe felé hatoltak.

II.

A magánhangzók megjeleléséről.

Munkánk második részében a sémi nyelvek írási nemével fogunk foglalkozni s a magánhangzók megjelelésének különböző rendszereit fogjuk vizsgálódásunk tárgyává tenni.

A jeles Steintal azon állítása, hogy a sémi magánhangzó helye az írásban symbolikai természetű s felettébb jellemző a sémi népfaj szellemi irányát illetőleg, oly általánositásból eredt, mely a német tudósoknál annál nagyobb fel-tűnést okoz, mennél ritkábban fordul elő*). Steintal e nézete meg nem állhat a szanszkrit dévanágari írásnak a sémivel, legkülönösbbe az aethiops írással teljesen megegyező el-járásmódja miatt. A dévanágari és aethiops írásban a más-salhangzó egyszerű alakja mindig magában foglalja a leg-eredetibb *a* magánhangzót; a különböző módon elváltozott mássalhangzók a többi magánhangzót jelentik. — A gra-phikai tudomány ezen kétségbe nem vonható tanuságából azon igazság emelkedik ki, hogy az írás megalkotói a magán-hangzónak a mássalhangzónál sokkal kisebb jelentőséget tulajdonítottak s a fogalom vagy tárgy megjelelésénél a más-salhangzók kifejezését elegendőnek tartották.

A sémi népek kétféle írást használtak, u. m. 1) a Sáká eredetű nép ékeit, 2) az árámi eredetű betűírást, melynek a phöniciái hajósok és gyarmatok voltak elterjesztői világ-szerte. — A sáká nép igen valószínűleg Transoxaniából vette eredetét s innét terjedt nyugat felé s e régi név a Segistan, Sistan alakban egész mostanig fennmaradt. A Sákák a Tigris és Euphrates közti völgybe behatolván, ott ural-kodtak, s az aegyptomi írással valószínűleg ez új hazájokban ismerkedtek meg, de úgy látszik, hogy ez írásnak nem annyira gyakorlatát, mint inkább azon elméletet fogadták el, mely a képirást eredvényezte. Ezen írás gyakorlati keresztülvitelében az egyenes vonalokból ékek lettek, mely elváltozás a sáká nép írásának saját jellegét adott. Raw-linson ékirati szöveggyűjteményében oly vonalcsoportozatok is vannak, melyek a kezdetleges képiráshoz a későbbi ékjelek-nél sokkal közelebb járnak. A paleographiai tanulmány e jelekből nagy hasznot huzhat. Rawlinson egyik igen érdekes jegyzetében megismerteti olvasóját a Ninivében nem rég fel-talált táblatöredékekkel, mely jelenleg a brit museumban van.

*) E sorok írója „a sémi névszó számviszonyairól“ írt munkájában Steintal e nézetét még helyeselte, most nem helyesellhető.

Ezen a táblatöredéken a természeti tárgyak legrégibb ábrái láthatók. Idő múlva a sáká nép ékírása a szótag-megjeléshez ért; a képirási jelleg elfogyásával egyenes arányban áll a betűírás, s illetőleg a szótagok kifejezésének megszaporodása. — A sáká írás, vagyis az ékíratok második neme a többi nemnél jóval egyszerűbb, a mennyiben csak 111 jeltől áll. Ezért helyesen mondja Mordtmann, hogy az ékíratokkal foglalkozni akarónak tanácsos lesz, tanulmányát a sáká felírásokkal kezdeni. Babylonia és Assyria sémi népeinek az ékírásban a sákák voltak mesterei és ez írástanítói szerep Turán népeinek méltó dicsőségére szolgál. Az ékíratoknak ugyan melyik buvára tudott eddigelé számot adni az assyriai ékíratok phoneticus értékéről az ugynevezett protochald nyelv segítségével nélkül? És ép az a nagy baj, hogy e sáká nyelv oly annyira ismeretlen.

Az assyr nyelv ékírataiban az *a*, *i*, *u* magánhangzók jelei eredetileg mássalhangzók voltak s nagyon csudálkozom Menanton, hogy erről nyelvtanában mit sem szól. Az *a* vocalis jele egy eredeti aspirata; az *i* és *u* magánhangzók jelei eredeti *j*, *v* félmássalhangzók. Az *ai* diphthongus jele még megfajtásra vár, mert minden esetre meglepő dolog az *ai* ikerhang kifejezésére használt *a* betűnek ismételt írása. Az egyik függőleges vonal *a* lehet, de mi a másik?

A többi sémi írás árámi eredetű s az ékírással megegyezőleg ideographikus jelekből eredt. A görög Kádmos monda nyugotról keletre vezet az írás feltalálásának bölcsőjéhez.

Legelőbb is a héber írásról szólunk. — A héber írás magánhangzóit valószínűleg hosszú időn át nem jelelte, míg idő múlva hosszú magánhangzóit az assyrok módja szerint a félmássalhangzók segítségével megjelölve, a graphikus fejlődés azon fokára ért, melyen a pálmryai, az Aegyptomból való árámi felírások, az úgynevezett Carpentoraetensis felírás állanak; mindazonáltal a vocaljelelés ezen rendszerét még a hosszú magánhangzókra se terjesztette ki, mert a hosszú *a* e rendszerben kifejezetlen maradt. Azonban idő múltával Babyloniában egy más rendszer támadt, mely kezdetben igen egyszerű volt, a mennyiben egy különböztető pontból

állott, melyet talán már a *mišná*-szerkesztés idejében is, *Dageš*-nek neveztek. E *Dageš* név felette fontos, mert a syr és héber pontozás közös eredetére hágy következtetnünk. *Dageš* nem héber, hanem syr szó, *d'gāš* a. m. átfurni, átszurni, *d'gošo* a. m. átszurás (tehát pont). Raphaeleng Ferencz a *dageš* szó syr eredetének bebizonyítására felhossa, hogy a Példabeszédek 12. f. 18. versében álló כַּמְדָּכְרוֹת הָרֵב helyett a syr fordításban סַפְסַרָּא דְגִשָּׁא áll. Igaz ugyan, hogy a vocaljelnak syr neve *maqšō*, de ez lehet későbbi név, mely az eredetibb *d'gošo*, *dogšo* nevet idő múltával felváltotta; annyi áll, hogy *Dageš* nem héber, hanem árámi szó. A héber és syr vocaljelelés ezen rendszere eredetét Mesopotamiában vette, illetőleg Babyloniában s azon tartományokban, hol Nestorianusok éltek. — Ezen legrégibb héber pontozási rendszernek különösen két jele van, az első jel a pont, melynek héber neve *dageš* (דָּגֵשׁ). Ezen pontnak tulajdonképeni elrendeltetése abban állt, hogy az írásnak némely hiányosságára figyelmeztessen; e határozatlan használat a pont nagy régiségére mutat. Lássuk azon eseteket, melyekben e jelnek használata kívánatosnak tetszett: 1) a *Kfulem* töveknél, ott hol a kettőzés kifejezendő p. o. יִסְבוּ (יִסְבוּ), 2. a tő és ragok végén előforduló és kiejtendő *li* esetében p. o. לִבְבָּהּ, גְּבוּהָ (לִבְבָּהּ, גְּבוּהָ), — ilyenkor e jel *mappiq* néven neveztetik*), 3. az *a*, u. m. a legeredetibb hang kifejezésére, p. o. ezen a status absolutusban álló főnevekben: וְכַרְוִין, חַוִּין (וְכַרְוִין, חַוִּין), melyek nem származékai a Piel alaknak. E két szóban a pont nem kettőzést, hanem *a* magánhangzót jelent s ezért a *Kohélet* című könyvben előforduló וְכַרְוִין יִתְרוֹן szavakban hiányzik, melyek *a* nélkül kiejtendők (וְכַרְוִין יִתְרוֹן 1, 11; 2, 16). 4. A szó végén az utolsó mássalhangzó üregében, a megelőző szótagon nyugvó hangsúly kifejezésére, p. o. קַמְלוֹ (קַמְלוֹ) Jes.

*) A *mappiq* név is árámi eredetű s a *nafiq* „kimenni“ ige Piel alakjának részesülője, I. Dán. 5, 3. — Különbben a *mappiq* jel a kéziratokban a *ʿ*, *ʿ*, *ʿ* hangok kiemelésére is használtatik; a mi nyomtatott kiadásainkban csak a *ʿ* betű bír ilyen jellel.

19, 16, — נתנו (נתנו) Ez. 27, 19. — Ezen legrégibb héber pontozási rendszernek második jele a mássalhangzó fölé húzott vonal; e vonalnak igen régi neve hol *chataf*, hol *rafe* (רפי, חטף). Ezen *chataf* szónak grammatikai jelentését az áráni nyelvszokás fejtí meg; — ide kell folyamodnunk igen sok oly grammatikai kitétel megfejtéseért, melyekről a héber nyelv használata fél nom világosíthat. חטף egy igen gyakran előforduló szó a targumok nyelvében, חטף a. m. „rablás“. خطف a. m. „fecske“ s o nevének gyors repülésétől nyerte. E jel kettőt jelent, u. m. 1. hogy a mássalhangzó lágyan kiejtendő p. o. יקר (יקר), לה (לה); ez esetben a mappiq és dageš hiányát jelenti, 2. hogy a mássalhangzó magánhangzó nélkül szűkülködik, p. o. ירון (ורון). Innen jön, hogy a masôra minden vocalist dagešnek s minden magánhangzóhiányt *chatafnak* vagy *rafenak* nevez. Ugyanez a vonal a syr pontozási rendszerben is előfordul s ott *Marhetono*-nak neveztetik (*rehat* „futni“), — e vonal a betű felett állván vocalhiányt jelent; idő múlva ezen syr jel a mássalhangzó alá iratván, egy helytelen írási szokás vette eredetét. Az arab gézm jel is innét eredt, melyről de Sacy következőleg ír: „Le soucoum s'indique toujours par un trait ² rouge au-dessus de la lettre.“ Ezen eredeti jel az eredetibb héber masôraban u. m. a babyloniaiiban még meg van, míg a későbbi, Tiberiásról elnevezett masôraban két egymás alá helyezett pont által lön helyettesítve. Ezért mondja Merx: „Ita Syrorum scriptura mater est arabicae et punctationis hebraicae.“ A syr pontozási rendszer abban üt el ezen eredetibb héber rendszertől, mely még a babyloniai masôraban világosan áll, hogy a „rafe“ nevű vonal helyett pontot használ a behentés (*aspiratio*) kifejezésére; ezen pont helye az illető mássalhangzó alatt van s neve „Rukozo“. A héber rendszerben a jel aláírását kívánták elkerülni s ezért nyújtották meg a pontot vonallá, hogy a „dageš forte“ pontjától megkülönböztethessék. A vonalt a syr rendszer se kerülhette el a vocaltalanság kifejezésénél, a behentést és vocaltalanságot egymástól meg akarván külön-

böztetni. Fürst ezen rendszerről szólva még két jelt említ, az ארף és ועיר nevű jeleket, azaz a vav és jod félmássalhangzókat, melyek szükség esetében a velek rokon á, í magánhangzók kifejezésére, már a legrégibb időkben felhasználhattak. Végül felemlíti azon pontot, mely ש-t ש-től megkülönböztette. A syr és héber vocaljelelés újabb eszközeit egy alkalmazta, hogy a régieket is megtartotta s e két nép véglegesen megállapított vocaljelelési rendszere rétegszerű alakulást mutat. A későbbi vocaljelek mellett ott vannak a félmássalhangzók s a diacriticus pontok. De vizsgáljuk meg közelebbről a héber pontozás, illetőleg vocaljelelés két rendszerét, u. m. a babyloni és tiberiási rendszert, mely utóbbi, mint már mondva volt, az előbbeninél későbbi eredetű.

Aše, ki a babyloniai Talmud berekesztéséhez fogott, Hája érdekes tudósítása szerint, Ch. u. sz. u. körülbelül 400 évvel egy külön könyvet írt a vocaljelekről; e könyvnek ezime „Sefer ha-Niqqûd“ volt. E művében már igen sok jele látszik azon szellemnek, mely később általános uralomra vergődött, értem a vocalmystika szellemét. Könyvének tartalmát a négy torokhang (אדקע), a reš hang különösége, az alefkimondás sajátságos s kivételes megkeményedése, az atbas alfabétum rendje, bizonyos betűk ki nem mondása képezte, — ilyen betű ki nem mondás fordul elő az יששכר szóban, melynek második sin-je nem hallható a kimondásban. Ezen munka idő multával a nagy *Niqqûd* könyvnek neveztetett s Ibn Sargâdo *Niqqûd* könyvétől ezen „nagy“ melléknév különbözteti meg. A héber nyelvtudomány határozottabb állást foglalt el az eddiginél a 6-ik században. Ekkortájt a babyloni főiskola sok veszélytől fenyegetve időről időre bezárattott s a Talmud tanulmánya többé nem volt oly vonzó. A hagyományos tanok kimerültével, az általános figyelem mindinkább a szentírás szövege felé fordult. Ezen új irány következtében egy Acha nevű tanító a Talmudban elszórt anyagot s azon előbb említett Aše *Niqqûd* nevű könyvében talált útmutatásokat összeszedvén, egy vocalis és hangsúlyjelelő rendszert állapított meg, melyet a Tiberiási rendszer megalakítása után, assyr vagy babyl-

niai Niqqúd-nak neveztek. Három igen régi bibliai kéziratunk van, mely ezen Niqqúd sajátzerü jellegét feltünteti. E babyloni pontozási rendszer egy a tiberiásitól sok részében eltérő másóráat vont maga után, melynek nyomait megláthatjuk az Odessai museum egy nagybecsü kéziratának q'ri és k'tibjeiben. Tiberiásban egy Mocha nevü tanító († 570) és ennek Mózes nevü fija († 590) egy a babylonitól elütő vocalis és hangsúlyrendszert állapítottak meg, mely egy külön másóráat eredvényezett s atya és fia úgy tekintetnek, mint a tiberiási Niqqúd megalapítói; nem szükség mondanom, hogy a mi európai bibliáink ezen rendszert követik. A „Soferim“ nevü tractatus, mely 600 körül szerkesztett s 21 fejezetében a Torá-íróknak és olvasóknak utmutatásokat ad, ezen tiberiási rendszert követi s a keleti és nyugoti másóra közti eltérést jól látszik ismerni s egy néhány *k'tibet* különösen kiemel. E tractatusban több elváltzó accentus, az *Atnachta* és *Sof-Pasug* emlittetnek. — E különböző vocalis és hangsúlyrendszerek megalapítói, ezen első másóreták és nyelvészek működésök elején útmutatásaikat és megjegyzéseiket a bibliai kéziratokhoz mellékelték, később azonban külön Niqqúd-könyveket irtak, mint a hogy ezt Mocharól és fiáról Mózesről tudjuk. A VII. században, illetőleg már e század elején, a két főrendszer képviselői az ó-testamentum szövegét magánhangzó és hangsúly-jelleggel felszerelvén, az ó-szövetségnek első mustra-kéziratait az árámi nyelven irt nagy és kis másórával rubázták fel. Különösen a tiberiási iskola volt munkás az ó-testamentumi szöveg ilyenemü felszerelésében. Fürst több ilyen mustra-kéziratról tesz említést, — kövessük előadásának fonalát. A legelső ilyen kézirat, melyről tudomásunk van, a *Helali*, mely *Hilla*-ban készült a régi Babel szomszédságában; ezen példányban a magánhangzók és hangsúlyok megjeleltetnek s a másóra terjedelmes. Egy másik és igen hiteles és tekintélyes kézirat azon Syriában készült **מִתְּוֹרָא רִיבָא**, mely a későbbi példányokban mint mustraszöveg emlittetik. **מִתְּוֹרָא רִיבָא** egy az egész évre kiterjedő cyclicus munkának a neve, mely nem csak a bibliát foglalja magában, hanem imádságokat, rendeleteket

és költeményeket is. Van még egy másik, bibliát tartalmazó kézirat, mely szintén **מִתְּוֹרָא**-nak neveztetik. A VII. században a hiteles bibliai kéziratok száma igen megszapordott, ilyenek: **סֵפֶר יְרוּשָׁלַיִם**, **סֵפֶר יְרֵחוֹ**, **סֵפֶר סַנְבוּכִין**, **סֵפֶר דִּמְשֻׁקִין**, **סֵפֶר סִינִי**. A későbbiek gyakran idézik e régi bibliapéldányokat. Chabib és Jonatan (Jehonatan) szintén készítettek ilyen bibliai kéziratokat (cum apparatu, azaz jelekkel és másórával ellátva).

Tiberiásban 900 sz. körül élt az ottani magánhangzó- és accentusjelek rendszerének nagy mestere Aron ben Mose ben Ašer, kit közönségesen Ben Ašernek neveznek, ő öt nevezetes munkát irt, u. m. 1. **סֵפֶר בֵּן אֲשֶׁר**, 2. **מִסֹּרֶת בֵּן אֲשֶׁר** (ebben megvan a marginalis és a Szentírás végén előforduló másóra), 3. **סֵדֶר סוּד הַטַּעֲמִים** „az accentusokról“, 4. „a consonansokról és vocalisokról,“ — ez ellen irta *Sa'adja* **תְּשׁוּבוֹת** címü könyvét, 5. „nyolezvan egyformán hangzó s különböző értelemmel bíró szavakról,“ — **שְׁמֵנִים וּזְנוּת**. A babyloniai Mose ben David ben Naftali ezen Ben Ašer ellen irt. A kettő közti eltérések („chiluffim“) némely nagyobb bibliában megjeleltettek.

A babyloniai pontozásról még Európában is tudtak a középkorban. Egy Natan nevü anconai zsidó nagy kincsenek volt birtokában, mert kereskedelmi összeköttetéseinél fogva egy babyloniai eredetü pentateuchos kézirat jutott birtokába, mely a babyloniai vocaljelelési rendszert követte (**מִנְקֵד לְמַעַלָּה בְּנֵאִיא**); ő ezen kéziratot lemásolván, a tiberiási rendszer szerint pontozta. Egy XII. századbéli „abot“ commentár is tesz említést a **נִקּוּד** és **נִקּוּד טַבְּרַנִי** közt előforduló különbségről. Hadassi qareus nagy különbséget lát a **מִסְרֹת בְּנֵי כְּבָל** és **מִסְרֹת בְּנֵי אֶרֶץ** közt. Egy Beracha nevü s Tiflisi eredetü qareus több jerusalemi hittérítőről emlékezik, kik *Kerts*, *Unchat*, *Sulchat*, *Feodosia* községeit reá akarták volna venni, hogy a tiberiási vocal és accentus jelző rendszert a babyloniai helyébe tegyék. Egy Bazraból származott Nissi nevü qareus tanító 720-ban olvasóit és hallgatóit arra figyelmezteti, hogy

a babyloniai masóra-t, a magánhangzó- és hangsúlyjeleket illetőleg a babyloni rendszert kövessék*). (נקודות ומשרתות) (ופסוקי שיעמים וחסרות ויתרות לאנשי שנגר) Ibn Gannáh, Ibn Labrat és Ibn Ezra az (מדנהא) אנשי מזרח (מדנהא) és מערבאי közt nagy különbséget tesznek. A babyloni és jerusalemi talmudból kiderül, hogy Ch. u. sz. u. a harmadik században az ó testamentumi szöveg több szava és kitétele másképen értelmezett keleten és másképen nyugaton, ezért áll oly gyakran a Talmudban ezen intő két szó אל תקרי „ne olvasd így, hanem . . .“ stb. A babyloniai masóra nyomaít nem egyszer találjuk a hetvenek fordításában és Jonatan paraphrásisaiban. — Pinsker egy igen érdekes munkát írt a babyloniai vocalis- és accentus-rendszerről és az ezzel kapcsolatban álló masóraról. מבוא אל הנקוד című könyvében azon Babyloniából származott s a X. században készült bibliai codexekkel ismerttet meg, melyek jelenleg az Odessai muzeumban vannak. Pinsker előadásából kitűnik nagy bizonyossággal, 1. hogy a keletiek (מדנהא) a babyloniai rendszert követték, a nyugotiak a tiberiásit, 2. hogy a héber nyelvtannak legelőőbb fejlődéseitől kezdve teljesséig mindig éber volt e különbségekről való öntudat, 3. hogy a keleti rendszer régibb s hogy a hetvenek fordítása, az árâmi fordító Jonatan, a babyloniai Talmud ezen régibb hagyományos masórat követték. A keleti pontozásnak egyik nagy érdeme, hogy a segol jelt nem használja s az alakok eredetibb hangzását megőrzi s egyjárást némely nehezen megfejtendő alak valódi minőségéhez közelebb vezet. Például szolgáljon ממנו, mely példát már Ibn Labrat ismert. ממנו az alaktani nehézségen kívül kétértelműsége által is feltűnik, mert 1. a. m. „töle“, 2. „tölünk“. A keleti pontozásban e kétértelműségnek semmi nyoma sincsen, mert a segol helyett teljesebb magánhangzók állanak, ממנו „töle“, ממנו „tölünk“. További például

*) A héber nyelvtan és szótár alapjait a qareusok véteiték meg. Kiknek ezen nagy érdemét nem tagadják meg magok a rabbinismus legfőbb szószólói sem.

szolgáljon איננו „nincs“ és איננו „nem vagyunk“ a palaestinai איננו helyett. Magok a palaestinai grammatikusok is észrevették, hogy e kétértelműség bajt okozhat s ezért ממנו-t kezdték írni „tölünk“ értelmében; Ibn Ezra ez írási szokást roszalva a nyugoti iskola elveihez hű maradt. Ibn Ezra és Qimchi a ונסתם szónál (Zach. 14, 5) megjegyzik, hogy a keleti kéziratokban ונסתם áll, mely alak a ונסתם ige Niphalja. Ben Ašer 1010-ben úgy olvasott, mint mi. Jonatan és a 70 fordító a szent írást egy oly kéziratból fordították, mely a keleti kimondást követte. A feltalált odessai kéziratok ezen fordításokkal meglepőleg egyeznek. A köt-ך pontozása a keleti kéziratokban mindig ך, még a במ"פ betűk előtt is. Isaak ben Eli'aser ezen kimondást babyloniainak mondja: קרי את בני כבל. A masóra megjegyzi, hogy אנדע a ketib, mi helyett a keletiek q'ri-je אנדע és valójában a keleti kéziratokban אנדע áll (נדע tudvalévöleg a. m. „vágni“) s Jonatan is e szerint fordított. — Pinsker érdekes bevezetésében helyesen jegyzi meg, hogy a keleti pontozás vocaljegyei az א"י betűk megrövidített alakjaiból eredtek. Ezen az uton jár a későbbi syr és arab vocaljelelés is; e három írás mindegyike úgy látszik, önállóan jutott ezen összehangzó eredvényhez. Fürst Pinsker előadását ismertette olvasóinak emlékezetébe hozza Ibn Ezra és Jehuda ha Levi vocal-elméletét, a mely a három alapmagánhangzó tanában rejlik — תנועת יסודיות. — A keleti pontozás ezen elméletre támaszkodik s csupán csak a három alapmagánhangzót fejezi ki külön betűkkel, illetőleg az א"י megrövidített alakjaival; a más három magánhangzót s annak alaki kifejezését leszármazásnak tekinti (נשרד) arabul اَللّٰل) és e leszármazott magánhangzókat נישים-nevezi. A keleti héber és arab pontozási különbség csupán csak abban áll, hogy míg az első a magánhangzó elhajlását az írásban kifejezi, addig az arab írás ezen elhajlást meg nem jegyzi. A keleti pontozás első, legkitűnőbb magánhangzója o, e magánhangzónak a tiberiási iskolában „cholem“ a

neve; a keleti iskola e magánhangzót קָמֶץ-nek vagy קָמֶצָא-nak nevezte. Jehuda ha Levi „kuzari“ című könyvében e magánhangzót hol קָמֶץ-nak בינוני קָמֶץ-nak nevezte s a más két alapmagánhangzónak következő neveket adott: „Pathach“ és „Seber“ (Pathach a. m. *a*, Seber a. m. *i*). Úgy látszik, hogy Jehuda ha Levi ezen előadásában egy régi hagyományt követett. Ezen *o*-hang kimondása *a* és *o* közt hullámzott Babyloniában; — már megjegyeztük feljebb, hogy a jellemző Kanaani *o*-hangot az árami *a*-hang irtóháborúval fenyegette, ezért mondottak קָמֶלֶת-*t* קָמֶלֶת helyett, קִילֶת-*t* קִילֶת helyett, אֶתֶת-*t* אֶתֶת helyett, שָׁלֶם-*t* שָׁלֶם helyett. Valamint a nyugoti syrek kanaani befolyás miatt eredeti *á*-jok helyett *ô*-t mondottak, úgy a keleten élő héberék az ottani árami kimondás befolyása miatt *o* helyett szerettek *a*-t ejteni. A tiberiási iskola ezen *o*-hangot szerette *u*-nak kimondani s a הָלֶם betűt néha מְלֶאֱפִים-nak nevezte. A nyugoti rendszer ismeri a קָמֶץ betűnevet ezen összetételben קָמֶץ הַטּוֹף s rövid *o*-ját így nevezi. Az igék és főnevek hosszú *o*-ja megrövidítettén, egy rövid *o*-hang támad, melynek קִ הַטּוֹף a neve, p. o. קָדָשִׁים *qodašim*, שְׂרָשִׁים *šorašim*, קֹב *qob*, יִסְפָּר *jispor* stb. A keleti rendszer rövid *o*-ja, melyet a chaťaf vonallal ellátott qames betű jelent, valószínűleg קָמֶץ הַטּוֹף-nak neveztetett, noha ezen név a keleti rendszer terminológiájában nem fordul elő. Később a babyloniai rendszer megalapítói szükségesnek látták a homályos *a*-hangot az *o*-tól megkülönböztetni s az előbbi a régi héber alef megrövidített alakjának segítségével jelelték meg; ezen hangot a tiberiási iskola *o*-nak ejtette s a syr Zeqáfá név analogiájára זְקָףָא-nak nevezte, a mint ezt megláthatjuk a שמעתם és צו szókhoz mellékelt másórából (Es. 48, 7. Hos. 5, 10). Az eredeti *a*-hangnak ezen kiejtésbeli elhujlása a babyloniai rendszerben jeleltetvén, egyfelől זְקָףָא, זְקָפָא, másfelől קָמֶץ vocaljelt credvényezte. Ezen homályos *a*-hang jele későbbi az *o*-hang jelenél, mely az egész keleti rendszer alapjeltét képezi s Ibn Ezratól

מְלֶאֱפִים מְלֶאֱפִים-nak neveztetik. A זְקָףָא jele idő múlva cholemnek neveztetett. A keleti rendszer a magánhangzó alapszínét kívánja megjelteni s a minőség meghatározását nem tűzi ezéül s a mennyiséget már épen meghatározatlan hagyja, ezért van két olyan jele, mely a homályos hangzásnak két fokát fejezi ki, u. m. 1. az *o*, 2. az *á*-hangot. — A másik alapmagánhangzó a tiszta, világos *a*-hang, mely a physiologiai rendszerben előáll, de itt csak az *o* után következik. E magánhangzónak keleti neve a syr névnek megfelelőleg פֶּתַח, nyugoti neve פּוּמָא és פֶּשֶׁט. Jehuda ha Levi e magánhangzót פֶּתַח-nak és פֶּתִיחָא-nak nevezi; jele a régi elifjeltől eredt. — A harmadik alapmagánhangzónak neve *chireq*, Jehuda ha Levi e magánhangzót שֶׁבֶר-nak nevezi, — ezen név az arab كَسْرَةً-nal egyezik meg. — A leszarmazott magánhangzójelek elseje šureq-nek neveztetett; ezen jel a *cholem* jelével eredetileg egy lévén s ehez hangzásban is igen közel állván, a keleti rendszerben néha קָמֶץ név alatt is előfordul; qomes az alapmagánhangzóhoz, a cholemhoz, azon alárendelt viszonyban áll, melyben šureq. A harmadik leszarmazott magánhangzó *zere*, vagyis az *e* hang, mely az *a* és *i* hangra lévén vegytanilag felbontható, a *chireq*-hez tartozik.

Mind ezen jelek a vonal felett állanak s ezért hívják e rendszert „fejül pontozott rendszer“-nek, — מְנַקֵּד לְמַעַלָּה.

Lássuk e rendszer táblázatos előadását:

I. Alapmagánhangzók,

1. *Cholem* (zeqofo, qomes) = *o* (*a*).
2. *Pata* (Miftach Puma) = *á*.
3. *Chireq* (Seber) = *i*.

II. A leszarmazott magánhangzók.

4. *Šureq* (qomes, qibbus Pum) = vagy פֶּ, *u*.
5. *Qomes* = *o*, *a*.
6. *Sere* = *e*.

Az arab, syr és héber magánhangzók neveiről helyesen mondja Merx syr nyelvűtanában: „Nomina fere omnium vocalium a positione organorum, quibus proferuntur repetenda

sunt.⁴ Ezen elvi megegyezés értékét nem csökkenti az egyes magánhangzók neveiben nyilatkozó különféleség; az *a* magánhangzó neve mind a három nyelv terminológiájában egyformán *patach* (fatlha fetoch), ezen kívül még egy magánhangzó nevében egyezik meg a syr és héber terminologia, u. m. a קָוֶי névben, mely sirül z'qofó-nak neveztetett (*ā, ā*). Az egy egészen héber eredetű *segol* névből azt a következtetést vonhatjuk, hogy a héberek a betűk neveit az alakokhoz képest adták és ép ebben különböznek az írámí népektől, kik magánhangzók kiejtését fejezték ki betűneveikben. Mind ez azt látszik mutatni, hogy a sémi magánhangzók foglalkozó elmélet közös eredetre viendő vissza s e közös eredetet a két folyam közti tartományban, Mesopotamiában kell keresnünk. Van egy név, mely a héber és syr terminológiában különböző magánhangzokat jelez s ez קָמִץ, קָבוֹץ, mely névnek első alakja a héber terminológiában a meghomályosulható *a*-t jelenti, második alakja az *u* magánhangzót, harmadik alakja a syr terminológiában az *é*-t jelenti s mind ezt azért, mert a קָבֹץ, קָמִץ igezőnek alapfogalma „a becsukás“, „lenyomás“, „elzárás“ lévén, ez alapfogalom körébe a három említett magánhangzó könnyen bevonható. — A héber vocalnevek esakis a babyloniai rendszer segítségével lesznek megfejtethők s ha e rendszertől eltekintünk, legott meg nem fejtethő ellenmondásokra találunk. A tiberiási rendszer segítségével, hogyan tudnók megfejtetni a *qames* és *qames-chatuf* névnek és jelének megegyezését? Ellenben a babyloni rendszer kielégítőleg megmagyarázza a nyugoti rendszer ismeretes neveinek ismeretlen okait. Azonban a babyloniai rendszert természetesen nem mondhatjuk, még pedig leginkább két okból, 1. mert alapmagánhangzói közé felvette a קָוֶי-t, mely nem más, mint a rövid *a* megnyújtása, 2. mert azok közül kizárta a *šureq* hangot, melynek még jelle is eredetibb a קָוֶי jelénél. E rendszer következetes se maradt magához, mert fő alapmagánhangzója, mely eredetileg csak a homályosan hangzó *a*-t jelentette, utóbb az *o* magánhangzó jelévé változván, a homályos *a* kifejezésére egy külön jelet kellett teremtenie, mely a le-

származott magánhangzók rovatában fordul elő. — Ezen rendszer egyik közös gyarlósága a többivel abban áll, hogy a mennyiséget nem különbözteti meg. A tiberiási rendszernek anyja, a babyloniai, a megnevezett és leírt jeleken kívül még két jellel bir, a *dages* és *chatuf* jelével, az egyik egy pont, a másik egy vonal (=). A *dages* és *chatuf*, mint már mondtuk, a legeredetibb és legrégebb rendszer lényegét magában foglaló két jel volt. A syr rendszerben, mint említettük, megvan e kettő. A babyloniai rendszer *qames* és *qames-chatuf*, *šureq* és *qubbus* közt különbséget nem csinálván, a mennyiség megjelelését még jobban elhanyagolja, mint a tiberiási, mely ezen tekintetben haladást mutat. Továbbá a szók végén, קָ, וָ és a mappiq-kal ellátott *he* alatt nem fordul elő *Patach furtivum* a babyloniai rendszerben. E rendszerben ismeretlen a *segol* jelle és neve; ellenben előfordul benne az öt magánhangzónak összekötése a *chatuf* jellel, valahányszor zártszótagban fordulnak elő hangszó nélkül. Ha a végmássalhangzó kiejtetik, a *chatuf* jel a magánhangzó alatt van, ha azonban *assimilatio* folytán *dages* által helyettesítetik, a *chatuf* jel a magánhangzó felett áll. Ilyen módon tíz összetétel áll elő, s e jelek összetételében a babyloniai rendszer egyik nagy érdeme rejlik, mert a kimondás egyik finomsága nyer általa kifejezést. Következő mássalhangzók כָּוֶי, כָּבֹץ és קָ, ha magánhangzó nélkül állanak, megkapják a *chatuf* jelt, mely a magánhangzók hiányát s a hehentést jelenti. A *chireq* és *cholem* jele, ha közvetlenül וָ és וָ előtt állanak, e két félmássalhangzó fülé iratnak. Körülbelül ennyit mond Pinsker és Fürst e keleti rendszert illetőleg, melynek ismerete nélkül a nyugoté is hiányos lenne. Derenbourg azon érdekes értekezésében, melyben Ibn Gannachot ismerteti, a keleti pontozást illetőleg egynehány érdekes megjegyzést tett. A „niphal“ alak imperfectumának első személyében az 'elif „chireq“ magánhangzó-jellel fordul elő a babyloniai rendszer szerint pontozott szövegben. A tiberiási szöveg „chireq“ helyett „segol“ használ. Néha azonban a mi szövegeinkben is előfordul ezen *i* jel a nyugoti rendszertől követelt „segol“ helyett; a pontozók ezen néhány esetben határozott *é*-hangot hallottak s e hal-

lások szerint pontoztak, — a mi szövegeinkben több ilyen pontozásbeli következetlenséget látunk, melyről még alább lesz szó. Helyesen mondja Derenbourg, hogy a magánhangzók létráján az egyes magánhangzók a fokokat jelentik és a különbségek megjeleletlennek maradnak, mert az élőszóval az írás nem léphet versenyre s a kiejtés némely finomságát csak a fogékony fül hallhatja meg.

De lássuk már a nyugoti, vagyis tiberiási rendszert. A nyugoti rendszer a keletiből fejlett ki. E rendszernek nagy mestere Aron ben Mose ben Ašer volt, ki Tiberiásban 900 körül élt, — ez ellen írt a babyloniai eredetű Ben-Naftali. A tiberiási rendszer megalapítója Mocha († 590) és ennek Moses nevű fia voltak. A magánhangzó betűk nevei és a jelek alakjai nagy részben visszavezetnek a babyloniai eredetre; a qames betű ׁ alakja nem más mint az 'elíf megrövidítése s kevéssé különbözik a babyloniai „pacha“ és „qames“ jelétől. A „pathach“ jele valószínűleg nem más, mint a „qames“ jelének további megrövidítése. A „chireq“ és „šere“ jelében megegyezik a két rendszer. A „qibbus“ jele megegyezik a babyloniai „šureq“ jelével, csak-hogy az egyenes vonal három egymás alatt álló pontra szakasztatott meg (ׂ). A „segol“ nevét és jelét a szőlőtől kapta (סגול) s a babyloniai rendszerben ismeretlen. A „cholem“ jele valószínűleg azon eredeti pont, mely a legrégibb időkben az *a* magánhangzót jelentette; az *a* *o*-vá homályosodván, ezen jel az *o*-t is jelenthette s valójában jelenti is a tiberiási rendszerben, míg a babyloniai rendszer ezen jel helyett a *vav* megrövidített alakját használja (׃). Úgy gondolom, hogy a babyloniai rendszer se szükölködhetett ezen pont nélkül fejlődése elején. — A tiberiási rendszerben az egy „cholem“ kivételével minden többi jel a vonal alatt áll s ezen írásmódban a két rendszer egyik jelentékeny különbségét látjuk. — A tiberiási vocaljelelés a jelelés fejlődésének minden egyes korszakáról tanuskodhatik; ott látjuk a * és ׁ jeleket a hosszú-*i*, *e* és *o* kifejezésére, s ez a rendszer első rétegeképzése; ezután következik a pont, mely eredetileg ugyan *a*-t jelentett, de utóbb az *o*-t jelen-

tette (*ó*, *o*); utóbb jönnek a babyloniai eredetű jelek, u. m. a „qames“, „pathach“, „chireq“, „šere“ jelei s legvégül jön a „segol“, mely név és jel a tiberiási rendszer megalakulása előtt ismeretlen volt. — A tiberiási terminológiának gyenge oldala a qames névben rejlik, mely Babyloniában mindig *o*-nak ejtetett ki. Magának a rendszernek két gyarlóságát kívánom kiemelni, u. m. 1. hiányosságát, 2. gyakori következetlenségét. A „segol“ jelének dacára hiányos e rendszer, mert nem csak hogy meg nem jelenti a kiejtés több elhajlását, hanem még a mennyiségre sincs kellő tekintettel; Derenbourg helyesen mondja, hogy az öt hosszú és rövid magánhangzó mennyisége e vocaljelelési rendszerből ki nem tűnhetik. ׁ semmivel se hosszabb, mint ׂ s a kettő közti különbség csupán csak a minőségre szorítkozik „en effet, ׁ n'est pas plus long que ׂ “. A mi már most ezen rendszer következetlenségét illeti, ez már a másóreták azon egyedüli czéljából is biztosan következtethető, mely a kiejtés hagyományának megörökítésében állott, a mennyiség és a nyelvtani viszonyok kifejezésének elmellőzésével. Jól mondja Derenbourg Ibn Gannáchról írt értekezésében: „Ils avaient (a másóreták) tout au plus un certain instinct des distinctions grammaticales; mais certes ils n'en avaient pas le conscience. Les Samaritains, qui n'ont jamais ajouté de signes aux consonnes pour se guider dans la lecture de leur texte du Pentateuque, n'en ont pas moins gardé jusqu'à ce jour une lecture traditionnelle . . . Les savants de Tibériade, au VIe siècle, devaient être bien autrement capables de faire connaître l'ancienne récitation, lorsqu'il s'agissait de l'enchaîner par des points et des signes, que ne l'était le grand prêtre Amram, quand il lisait la Genèse devant le docteur Petermann.“ Lássuk már a következetlenségeket; néha „segol“ helyett „chireq“ áll az imperfectum Nifal alakjának egyesszámú első személyében, p. o. ׁ (Job III, 2), ׁ (II. Sam. XXII, 4, et passim). Ezen írásmód megegyezik a keletivel. — A pontozásnak kezdetben nem volt azon tekintélye, mint később, innét jött, hogy a nyelvtani érzés némely régi pontozással felhagyott s újhoz

folyamodott, ez áll a többi közt az *a* hangra nézve, mert Ibn Esra, R. Jehuda Hallevi, és mások azt állítják, hogy a verba concavak első alakjában קמנו, קמת' irandó, azonban קמת' rövid *a*-val irandó, mert itt a hangsúly a végső szótagon van. Most valahány kézirat -t helyett -t mutat. A mi itt a hosszú és rövid *a* körül történt, történik a „sere” és „segol” körül is. Ibn Gannäch „mustalehiq” című nyelvtanában a verbum geminatum ננ személyraggal ragozott imperfectumában „sere”-t látunk, holott a mi kéziratunkban mindenütt „segol” áll, p. o. ידקנו, יטבנו stb. Már ebből megláthatjuk, hogy a nyugoti rendszer nem ment a következetlenségtől és a hullámzásnak több nyomát tünteti fel. Ezen rendszer megnevezett hiányosságai daczára sok tekintetben felülmúlja a keletit, — elég legyen itt a patach furtivumra emlékeztetnem, mely a keletiben nem fordul elő.

A syr pontozást és masórát illetőleg, különbséget kell tennünk a keleti és nyugoti rendszer közt. Martin apát a qarqaphiai masóraról irt nagy becsű értekezésében*) behizonyította, hogy ezen syr kifejezés „mašmonuto” a. m. masóra. Bar-Hebreus „semcho” című könyvében az egyik masórát Edessában eredetnek mondja, míg a másik Nisibe körül eredt; az első a nyugoti, a másik a keleti, az első a maronitico-jacobita, a másikat a chaldeo-nestorianus hitfelekezeti községek követték; az első a tisztább masóra, a másik a kevesebbé tisztá. A syr nyelvnek tanulmánya régibb a keleti hitfelekezetnél, mint a nyugotinál, mert a chaldeo-nestorianus hitfelekezet jóval a VII. század előtt már nyelvészkedett, míg a nyugotiaknál edessai Jakab virasztatta fel a syr nyelv tanulmányát. A későbbi időkben Nisibei Elias és Bar-Zugbi († 1220 körül) a keleti hitfelekezet számára irtak. Bar-Hebreus a nyugoti hitfelekezetnek volt főnyelvtanítója és nyelvésze, mert valójában nem hizelkedünk emlékének, ha nyelvésznek nevezzük. A qarqaphiai masóra a nyugoti nyelvbuvárlat s nyelvtanulmány eredvénye s mint ilyen el nem választható edessai Jakab működésétől, ki ezen masóra

*) Journal asiatique, Octobre—Novembre 1869.

valóságos megalkotója volt s mint ilyen követőitől nem ritkán „tubono”-nak „felettebb boldog”-nak nevezetett. A keleti masóranak talán egyedüli példánya Európában, Londonban őriztetik; — e jeles kézirat folyószáma 12138. A betűk alakja, a vocalpontok, a fekete ponttal megjelelt rukázá és qušájá a chaldeo-nestorianus eredetet elárulják. E kéziratot mentől előbb ismernünk kellene, hogy a keleti masóra felett tisztába jöhessünk. A nyugoti masóra két nevezetes kéziratát bírja Róma, az egyik a vaticani, a másik a Barberini könyvtárban őriztetik. A párizsi kéziratot Martin ismertette meg a tudós világgal. A párizsi kéziratnak ezime: „Kuroso dašmohe vaqrojoto,” — e czimvel helyén lesz tisztába jönnünk. Edessai Jakab megfejté a „šmohe” elnevezést következő meghatározásával: „šmohe”-nak neveztetnek azon pontok, melyek a szavak (illetőleg a betűk) kísérői; vannak egyszerű és összetett „šmohe”-k, számok negyvenhétig rug fel, alakjuk igen különböző. „Q'roiotho” a héber accentussal egyértelmű. Nisibei Elias szerint öt ilyen „q'roiotho” van, u. m. a parancsoló, a kérdező, a kérő, a hívó, a meghatározó. Martin megjegyzése szerint a beszéd ilyenemű felosztása Aristoteles philosophiájának tulajdonitandó, melynek befolyása igen nagy volt a syr nyelvtudományra. Qarqafta valószínűleg egy klastrom volt Qartamin közelében, innét eredt a qarqaphiai masóra neve. — Martin egy másik igen érdekes értekezésében edessai Jakab pontozási rendszerével s a nyugoti iskola vocaljelelésének történetével foglalkozik*). Bar-Hebreus „liber splendorum” című könyvében terjedelmesen megírta, mint szólitotta fel Pál, antiochiai pap, edessai Jakabot a syr vocaljelelés kibővítésére, e felszólításnak Jakab eleget tett hét magánhangzó jel megállapításával, mely jelekhez hozzájárult azon pont, mely az aspiratiót jeleli meg. E jelek ott állanak a „liber splendorum”-ban. Edessai Jakab ezen rendszere nem ment át a gyakorlatba, de mind e mellett befolyt a rendszer későbbi megjavítására. Jakab a magánhangzók jeleit az írásba bekeblezven, a syr írásban syllabariumokat állapított meg s ép ez volt rendszerének

*) Jacques d'Edesse et les voyelles syriennes par M. l'abbé Martin.

nagy hibája, mert ilyen módon a syr írás elveszítette volna sémi jellegét. A további javítások megint a punctum diacriticumból indultak ki. Martin Merxnek ellentmond, ki Jakab újítását a pont megkettőztetésében keresi s e tévesen Jakabnak tulajdonított újításról azt állítja, hogy ezt a Nestorianusok elfogadták volna, a mi már magában se valószínű azon körülménynél fogva, hogy Jakab a jacobita felekezethez tartozott, mely felekezet és a Nestorianusok közt kiüríthatlan vallási gyűlölet létezett. Bar-Hebreus kicsi nyelvtanának egyik marginalis jegyzetében írva áll, hogy a Nestorianusok nem akarták edessai Jakab újítását elfogadni; különben is igen furcsa lett volna, hogy a míg a Jakab hitfelekezetén lévők újítását visszavetik, addig a keletiek azt elfogadják. Martin szerint a Nestorianus pontozási rendszer eredete Jakabot száz évvel előzte meg. — A mi Jakab második s a gyakorlatba is általment javítását illeti, ez a pontok megszaportításában áll, mint a hogy sarugi Györgyhöz írt leveléből világosan kitetszik, de e megszaportításnak is határt kíván tűzni, nehogy a szavak hat újju kezekhez és lábokhoz hasonlítsanak, mi az írást igen nagyon eléktelelitené; különben igen nagy hibának tartja a pontok elhanyagolását, mert ez által a hasonló mássalhangzókkal írott szavak többé egymástól meg nem különböztethetők lesznek. Ebből már önkényt folyik, hogy edessai Jakab egyebet nem tett, mint a már meglévő diacriticus pontrendszert a szükséghez alkalmazott arányban állította felhasználandónak, illetőleg a meglévő rendszerből több hasznót huzott, mint azok, kik megelőzték, új rendszernek azonban nem volt megalkotója. Edessai Jakabnak főczélja az egymáshoz hasonló szavak megkülönböztetése volt és az ő ölete és működése idején elkezdve több író értekezett a kétséges értelmű szavakról, melyeknek írásbeli megkülönböztetésénél a diacriticus pontokra multhatatlanul szükség van. Jakab a két- és többértelműség kirüntetésére több példát hoz fel s טוים nevű jelt nyomatékosan ajánlja a kéziratok íróinak, mely a szövegben előfordulva a lapszélre utasít, hol a kérdéses szó kellő terjedelemben megmagyarázható lesz. Ilyen jel a Wiseman bibornok által látott , mely a szövegben egyszer előfor-

dulván, a lapszélben is ismételtetik következő szó kíséretében „mšalono“, mely kérdést teszen s azt jelenti, hogy az említett jellel felruházott szó a szövegben kérdő értelemben áll. Ezen sarugi Györgyhez intézett levél mellett még megemlítendő edessai Jakab méltán híres értekezése a pontokról, mely egy előbeszédből s öt részből áll; e jeles könyvnek itt különösen egy helyére kívánunk emlékeztetni, mely így hangzik: „Minden ember öt dologra vigyázzon, u. m. a személyekre, a nemekre, az időkire, a hang leányaira (בנה קלא) és a „šmohe“-kra, illetőleg azon 47 egyszerű és összetett jelre, melyek a szöveg rhythmicus olvasását lehetővé teszik.“ A nem, személy és szám megkülönböztetésére szolgáló pontokat edessai Jakab megszaportította; — e pontokat nevezték azon kor náiv grammatikusai a „hang leányainak“. Jakab a magánhangzókat két osztályba sorozta, az egyik a sürtü, vastag hangzásu magánhangzók, a másik az egyszerűek osztálya, az egyiket az emelt hangúak, a másikat a süket hangzásuak osztályának nevezhetjük. A széles, illetőleg teljes hangzásu magánhangzó-jel a vonal felett áll, a másik a vonal alatt; — ha a hangzás némileg közepet tart s a szónak két — vele a mássalhangzóírásban könnyen felcserélhető társalakja létezik, a kérdéses magánhangzót egy felső és alsó pont jeli meg, melynek „mšpagdono“ a neve; — ezen jel tulajdonképen a hasonló alakok megkülönböztetése végett van s nem magánhangzó-jel. A „mšpagdono“ és „ptoho“ közt egyéb hasonlatosság nincs, mint az alaki és még ez sem teljes. Merxet valószínűleg ezen „mšpagdono“ jel vezette tévútra, midőn a Nestorianus rendszert edessai Jakabnak tulajdonította. A vaticani könyvtár 141-ik kéziratát vagy maga Jakab saját kezével írta, vagy legalább e kézirat megírásánál jelen volt s az íróra ügyelt és e kézirat Martin állítása szerint csak is a diacriticus pont megszaportítását s az x : γ o magánhangzók két osztályba való beosztását tünteti fel. E kézirat minden esetre a hellenisáló irány nyomát viseli magán; ezt bizonyítják a σαρρα, λειρα, ειρα szavak a lapszélteken. A vocativus jele egy kicsi karika alakú jellel van felruházva, mely valószínűleg a görög „omega“ alakjából lett. Ennyiből állott edessai Jakab újítása, mely nem volt elég sarkalatos

minden hiányosság elenyésztetésére s ezért a nyugoti syrek újabb eszközeit tartották megszerzendőknek a régóta szemök előtt lebegő cél elérésére és ez irányban leginkább a qarqaphiai iskola volt munkás, mely a görög magánhangzójeleket alkalmazta, az eredeti jeleket némileg átídomitván. E mellett megmaradt a diacriticus pont használata is és ez így tartott egész a XIII. századig. A magánhangzó-pontok teljes rendszere, melyet most látunk az újabb syr kéziratokban, a nyugotiakhoz a chaldeo-nesztorianusoktól származott át. Hogy a nyugotiak magánhangzóikat pontok segítségével megjelelő rendszere még edessai Jakab kora után is hiányos volt, azt maga Bar-Hebreus elismeri s e hiányt különösen kettőben keresi: 1. a nyugotiak több magánhangzót egy és ugyanazon ponttal jelentenek s ezt leginkább azért teszik, mert a rövidséget szeretik, 2. a pontot néha nem a megjelelendő magánhangzó felé vagy alá helyezik, hanem hanyagon oda írják, hol nincs helyén. Ez mind másképp van a keletieknél. Martin következőleg jellemzi edessai Jakab nyelvész munkáját: „Ezen jeles nyelvtanító némely hibás orthographiai szokást megjavított, az irodalmi tanulmányokat felvirágoztatta, anyanyelvét több új szóval szaporította meg, ezen szavakat legtöbbször a görög nyelvtől kölcsönözte, több jeles kézirat-másolót képzett ki, az olvasást a diacriticus pont megszorításával véglegesen megállapítani törekedett, כורסא דשמדא ezimű gyűjteményeket szerkesztett, a rukokh és qušoi jeleket feltalálta és az ה betűt közelebről meghatározta.“ Martin a kéziratokban az ה betűnek három alakját vette észre, u. m. az ה ה and ה alakokat; valahányszor a pont az ה betű közepén áll, a syr kemény p kiejtendő, midőn felette áll, egy a görög π-nek megfelelő hang fordul elő, ezt maga Bar-Hebreus mondja így. A rukokh és qušoi jegyek a nyugotiaknál veres színűek és érintik a mássalhangzók alakjait, a keletieknél ellenben feketék és elválasztva íratnak. A mi az ה betűt illeti, erre nézve a keleti kiejtés elvált a nyugotitól, mert míg az utóbbi a בנר כפת betűk közt különbséget nem csinál, addig az előbbi az ה-t csakis a szó közepén nyugvó állapotában hehenti meg, de a szó kezdetén hehentést esz-

közli betűk után soha meg nem lágyítja ezen egy példa kivételével כפסילתא (Mózes II. k.). Ez mind másképp van a nyugotiaknál, mert az ő kézírataikban a ברול előragok után az ה meglágyul.

A keleti rendszer jelei következők:

ä	÷
ā	±
ī	—
î	·
o	δύρονον ¶
u	δύρονον ¶
ē	—
ê	—

A rukokh és qušoi fekete ténnyel és a mássalhangzóktól elválasztva íratnak. Ezen rendszer eléggé különbözik a nyugotitól, melynek csak egy pontja van, melyet hol a vonal felé, hol alá ír.

Ezen keleti rendszer némileg átídomult az új-syr kéziratokban és nyomtatványokban, ugyanis a rövid î jele a hosszú e jelévé vált, és a hosszú e jele a rövid i jelévé lett, mint a hogy ezt a következő tábla megmutatja:

ä	÷
ā (á)	±
ī	—
î	·
o	¶
u	¶
ē	...
ê	—

A mi a phoeniciai vocaljelelést illeti, érdekesnek tartom Judas következő megjegyzését közölni: „Fresnel a himjarita felírásokról írt érdekes értekezésében megjegyzi, hogy a *vav* és *jud* hiányoznak ott, hol hosszú u és î-nek hangoznának, így p. o. az arab nyelvben oly sokszor előforduló s annyi összetételben meglévő و و helyett a himjarita felírásokban و-t olvasunk. A *jud*-ot illetőleg a teljes בית helyett az

őszerűbb כַּת is előjön. Ugyanez mondható a régi phöniciai felírások orthographiájáról, melytől nagyon különböznek a későbbi nyugot-phöniciai felírások, melyek a magánhangzók megjelelésére használt mássalhangzók tulontuli használata által tűnnek ki; legkülönösebben az *y* betű teljesíti e kötelességet*). Judas a pun nyelv ezen sajátágára: „Étude démonstrative de la langue phénicienne“ című könyvében lépten nyomon figyelmeztet.

A sámáritán írás igen szereti a magánhangzókat megjelölő félmássalhangzók gyakori használatát, ezen sajátágát némelyek régisége jeleül vették; e véleménynek ellent mond a sémi írás egész története, és különösen azon körülmény, hogy a pun írás gyönyörködni látszik az ilyen mássalhangzók használatában. Utóbbi időben a sámáritán tanítók a héber szöveg elolvasásának megkönnyítése végett némely vocal-jelnek lettek feltalálói, melyeket a vocal megjelelésre használt félmássalhangzók fölé raktak; az *a* következő jeleit: $\overset{\cdot}{\aleph}$, $\overset{\cdot}{\beth}$, $\overset{\cdot}{\daleth}$ az \aleph , \beth , \daleth mássalhangzók felé irták, az *i* jelét az *y* felé, az *u*-ét a *y* felé irták. Egy pár könyvök is van a héber szöveg olvasásáról, u. m. 1. قوانین 2. قانون المقرء, ez utóbbit Abu Sa'id írta s 12 olvasási szabályt állít meg benne. Több ilyen könyvek volt, melyek fájdalom, mind elvesztek. Ezen tárgyról Petermann egy külön könyvében értekezett, melyben a szamaritán olvasás minden különösségéről megemlékezett.

A mandeus írás a régi héber és phöniciai írás valószínűsége ellenétét képezi, a mennyiben a rövid és hosszú magánhangzókat, szóval minden magánhangzót a félmássalhangzók és aspiraták segítségével megjelölt. Ezen teljes rendszer következetes keresztülvitelének két árnyékoldala van, u. m. 1. a mennyiségi megkülönböztetés hiánya, 2. a hangzat erősebb vagy gyengébb fokának meg nem ismerhetése, mely méltán nevezhető minőségi hiánynak. A moabi nyelv irodalmi maradványában azt látjuk, hogy a hosszú

*) Tudvalevőleg a phöniciai nyelvben az *y* és \aleph egyfelől s a \beth és \daleth másfelől gyakran váltakoznak egymás közt.

magánhangzók majd megjelöltettek, majd jel nélkül szükölködnek, p. o. בית és בת „ház“.

A paraphrasissok, Talmud és későbbi zsidó könyvek írásmódja a félmássalhangzók és aspiraták bő használatában a mandeus írással az egy következetesség kivételével a többiben megegyezik, ezért azon előbb említett két vád ez írásmódot is éri.

Az arab írás történetét illetőleg, felette becses forrásból merítém anyagomat, u. m. az arab nyelv és irodalom egyik legjelesebb ismerőjének, Amarinak, egy a párizsi nagy díjt megnyert, de még fájdalom csak kéziratban lévő munkájából, melyben az ünnevelt szerző a Korán chronológiáját igyekezik lehető legállandóbb alapokon megalapítani. Amari kéziratának tárgyamat illető részét nékem használat végett általengedte s én itt nyilvánosan mondom el neki legforróbb köszönetemet ezen ritka szívességeért.

Az arabok jelenlegi írásukat Mahomed idejében kezdték írni s Amari véleménye szerint az árámi írás terjesztői Anbarban megforduló kereskedők voltak, kik a nabateus írást kereskedői gyorsírássá változtatták. Az arab nemzet politikai és vallási fejlődései ezen tachygraphiát tovább fejlesztvén, a vocaljelölést és a többi írásjeleket időmultával kifejlesztették. A legrégebb s legeredetibb diacriticus pontok azok voltak, melyek a hasonlaku mássalhangzókat egymástól elválasztották, ilyeneket már a syr írás is ismer, mely az *r* és *d* betűt úgy különbözteti meg egymástól, hogy míg az *r* felé helyezi a pontot, addig a *d* alá írja azt. 1830-ban a párizsi királyi könyvtár Asselin francia consul*) arab, perzsa és török kéziratuit megszerezvén, 228 Korán-kéziratnak jutott részleges birtokába; ezeknek rendezésével Reinaud, a keleti kéziratok őre, bizatott meg. E nagy munkánál, a megszerzés idejénél jóval később Amari maga is alkalmazást nyervén, maga és társai gondos tanulmány után észrevették, hogy némely töredék régiség dolgában feljűlműl minden eddig ismert arab kéziratot. Ezen

*) Aegyptomban volt consul.

töredékek a párizsi királyi könyvtár arab toldalékának 150-ik számát képezik. A mi a betűk alakjait illeti, ezek félig cuficus, félig neskhi alakok. Az 'elif és lám alakja jellemzi legjobban ezen írást, a két betű jobb felé van hajtva s a vízirányos vonallal egy oly szegletet képez, mely néha a 60. fokot is eléri. E két betűnek illetően hajlása a Fihrist és Hagí Khalfa megjegyzése szerint a mekkai és medinai írást jellemzi. Ép ezen fő jele a régiségnek hiányzik a Louvre papyrusában, mely a hegíra 40-ik esztendejéből való. Ezen két betű kivételével minden egyébben megegyeznek az említett töredékek a papyrussal, a mennyiben két ennyire különböző tartalmu írat megegyezhetik. A töredékekben az ugynevezett cuficus írás pontjai helyett diacriticus vonalok használtattak ott, hol az ilyenemű megjelölés szükségesnek látszott. Ezen vonalok azon négyszegek alapvonalát képezik, melyek a későbbi kéziratokban a pontok helyén állanak. A 40-ik esztendőben kelt papyrus ilyenemű diacriticus jelek nélkül szükölködik, de ezt a hiányt kimagyarázza az írat természete, mely egyszeri előolvasásra, de nem gyakori felolvasásra volt szánva. Ezen vonalok ugyanazon ténnyel irattak, melylyel maga a szöveg. A királyi könyvtár többi cuficus irataiban, melyek az Asselin-féle gyűjteményből valók, de az említett töredékekkel régiség dolgában nem mérkőzhetnek, a diacriticus vonalok néha vörös ténnyel jeletettek meg. Több pontozatlan cuficus kéziratban az imperfectum servilis betűje vörös vagy zöld vonallal jeletetett meg, ott hol „varians lectio“ létezett s a *jud* és *ta* között lehetett választani. A Koran ugynevezett cuficus példányaiban a diacriticus vonalok fekete, ellenben a pontok színes ténnyel jeletettek meg; a hamza rendszeren zöld vagy sárga ténnyel iratott. — Az Asselin-féle gyűjtemény legrégebb töredékei azon írásműhöz tartoznak, melyet a „Fihrist“ mekkainak nevez; ezen jeles forrás szerint a legrégebb írás a mekkai volt, ezután jött a medinai, melyet a Bassorai követett, melyre következett a Kufai. A hegíra legelső éveiben több Mekkában lakó ember tudott írni; midőn a kormány székhelye Medina lett, az írás e városban is meghonosult és ez akkor történt, mikor még Bassorának és Kufának híre se

volt. Az írásnak ezen régi nevét حَزْم-nak nevezték. Amari szerint a Louvrei papyrus régebb az Asselin-féle gyűjtemény legrégebb Koran-töredékeinél, mert ez utóbbiak már diacriticus jelekkel bírnak, míg az előbbi ilyenemű jeleket nem ismer. Azt állítják, hogy Abd-el-Melik-ibn-Mervan idejében vette volna eredetét a pontozás. Ha ez így volna, a kérdéses töredékek se lehetnének régiebbek az első század második felénél. Én részemről az 'elif és lám jobb kéz felé való elhajlását oly fontosnak tartom, hogy a papyrust a töredékeknel régiebbnek nem tarthatom. A töredékek közt legrégebb A. N. 1., melynek régisége meglepi a szemlélőt; kevés diacriticus vonala van, az 'elifek hajlásokban majdnem 60 foku szegletet képeznek, a verseket egymástól két vízirányos vonal választja el. A második szám alatt megjelölt kéziratban már gyakrabban jön elő a diacriticus vonal, az 'elif sem hajlik annyira, mint az első szám alattiban s a verseket három egymás fölé helyezett vízirányos vonal választja el. A harmadik, negyedik, ötödik szám írási jellegei a második szám alatti kéziratához hasonlítanak. — Ezen különböző Koran-töredékek különböző tartományokban irattak.

A mi ezen régi töredékek orthographiáját illeti, Amari 14 pontban számítja fel mind azon feltűnő különösségeket, melyeket bennök észrevett; lássuk a pontokat:

1. Az ugynevezett *verba concava* első és leszármazott alakjainak második gyökbetűje, illetőleg ezen igék tövének 'elif betűje az írásban meg nem jeletetett, p. o. قتل, قتلوا, قتلوا, استجاب, استجابوا, قال, قالوا, قالوا, اقاموا, اقاموا helyett. Nem szükséges mondanunk, hogy az 'elif-nek ezen meg nem jeletése a mult idő alakjaira szorítkozik. A كان azonban a jelenlegi helyesírásnak megfelelőleg mindig 'elif-fel iratott.

2. Az imperfectum kettős számában hiányzik az 'elif, p. o. يقتتلن, يقتتلان helyett.

3. A harmadik és hatodik alak perfectumában az 'elif ki nem iratott, p. o. قاتل, قاتلنا, قاتلنا, قاتلنا helyett.

4. A *verba hamzatai* egyszerü és leszármazott alakjaiban előforduló első és második 'elif hamzatum hiányzik az írásban, p. o. يستأخرون, سألوا, سألوا helyett يسألون, سألوا, سألوا alakok állanak.

5. A személy- és tárgyragokat megelőző jele az előszemély többesének 'elif nélkül iratott, p. o. وجعلنهم وجعلناهم helyett.

6. A leszármazott alakok névimódjainak közepén álló 'elif az írásban hiányzik, p. o. انتقام اسلام انتقم اسلم helyett.

7. Ugyanezt látjuk a فعال és فعلا alakok írásánál, p. o. كتاب سلطان, كتاب سلطان helyett; عقاب kivételt képez, mert mindig 'elif-fel iratott.

8. Az ige első alakjának فاعل, فعال részesülő alakjaiban hiányzik az 'elif, p. o. خالدون الخلق, خالدون الخلاق helyett.

9. Ugyanez áll a leszármazott alakok részesülőiről, p. o. متشابهات, متشبهت helyett.

10. Ugyanez áll a részesülők kettősszámáról, p. o. مبسوطتان, مبسوطتن helyett.

11. A nőnemű többesszám alakjában hiányzik az 'elif, p. o. آيات, آيات helyett.

12. Ugyanez áll a „pluralis fractus“ افعال alakjáról, p. o. الالباب, الالباب helyett.

13. A jud finalé megmarad az írásban s nem változik 'elif-fé a névmásragok előtt, p. o. القاه وهاويكم, القاه وهاواكم helyett.

14. Az 'elif, mely ezen jelentékeny 13 esetben meg nem jeletetett, a شى ذو, شى szavakhoz hozzá iratott, p. o. شى.

Továbbá megjegyzendő, hogy az igeik többes számában nem hiányzik az 'elif, p. o. قتلوا s hogy a „verba defectiva“-k imperfectuma se szükölködik 'elif nélkül. Caspari arab nyelvtanában hibásan mondja, hogy a régi kéziratokban ilyen „elif otiosum“ nem fordul elő. Az 'elifnek ezen megjelenése nem áll ellentétben rendes kihagyásával az írásból, mert az előbb említett esetben nem hang-, hanem írásjel s arra való, hogy a megelőző eav-ot, mint az ige harmadik személye többes számának jelét tüntesse elő, mert ha nem állana ott, mint a megelőző magánhangzó öre, némely esetben az olvasó vav copulativumot olvasna ott, hol annak semmi helye. A legközönségesebb vocativus ja szintén 'elif

nélkül iratott. Sujúti „itkan“ című könyvében*) felszámítja a régi írás különösségeit „الكتابة الاولى“, de az Amari által felállított pontozat teljesség dolgában Sujútit jóval feljülmülja. Az 'elifnek ilyenemű kihagyása az írásból, bizonyára megvolt azon eredeti Koran-kéziratban, mely Abu-Bekr felügyelete alatt készült s melyet Othman több példányban elterjesztett. Ezen első példányban megeshetik és valószínű is, hogy az 'elif az a-hangnak ép oly kevéssé volt jele, mint nem volt a héber írásban. Amari azt hiszi, hogy az a-hang 'elif jele ellen háborut folytattak a Koran-másolók, de ezen vélemény ellenkezésben áll az arab helyesírás fejlődésével és a héber írás tanúságaival. A diacriticus jeleket illetőleg, már az első Koran-példány se szükölködött némely diacriticus pont vagy vonal nélkül az egymáshoz hasonló betűk megkülönböztetésére; ilyen jel különbözteti meg az r betűt a d betűtől a syr írásban s egy pontból álló jel előfordul magában a héberben is az و és و megkülönböztetésére. — Az Asselin-féle gyűjtemény legrégibb töredékei az Othman-féle Koranpéldányok egyike után készülhetett s a legrégibb arab orthographia hü arcját tárja fel előttünk. Az 'elif ezen legrégibb orthographiában diacriticus jel gyanánt használtatott, ezért áll az ige többes szám harmadik személyének eav-ja után, p. o. قتلوا, ezért helyettesíti ritka esetekben a kettőzés jelét, p. o. لنسفنا, لنسفنا helyett, ezért áll a ذوا szóban. Ugyanezt látjuk a tárgyesetben álló szó után előforduló elif esetében, mely a sémi eset-ragozás ezen egyik sark-esetét igyekezett a „casus rectus“-tól megkülönböztetni, p. o. مالكا stb. Igaz ugyan, hogy a tárgyeset legeredetibb ragja hā volt, de nem valószínű, hogy a kérdéses 'elif a hosszú a magánhangzót jelentené, mert a hosszú a ilyenemű megjelelése későbbkori. A „sémi névszó számviszonyai“ című értekezésemben ezen 'elifet illetőleg más véleményen voltam. — A legrégibb Koranpéldányokban, a

*) E jeles könyvnek teljes címe: اتقان في علوم القرآن. Sujúti az arab nyelvészek azon kevés számából való volt, mely a külföldi nyelvek tanulmányozását az arab nyelv megértésére felette szükségesnek tartotta.

mint láttuk, diacriticus vonalok szerepelnek az egymáshoz hasonló betűk megkülönböztetésére. Később a vocaljelek is elötünnek. A legrégebb kufai Koran példányokban pontok jelentik a három magánhangzót; — a vonal felé irt pont az *a* magánhangzó jele; a vonal alatti az *i* magánhangzóé, az *u*-t egy a vonal irányában helyezett pont jelenti. A gézm jele eredetileg egy pont volt, melyet a mássalhangzó fölé irtak. Ezen pontok árámi eredetűek. Végre az arab írás az 'elif, *vav* és *jud* jeleit kezdette felhasználni magánhangzói kifejezésére; — az 'elif jeléből ۲, a *jud*-éből ۳, a *vav*-éből ۴ lön. A hemza jele egy kicsi ع. A mint láttuk, az arab írás is három korszakra oszlik: az elsőben csakis a hosszú *i* és *u* jeletetett meg *jud* és *vav* félmássalhangzók által, a másodikban a pont jelelte a magánhangzót, a harmadikban az ا, و, ی, meg rövidített alakjai jelentették a három magánhangzót. Ezen rendszerek külön-külön a magánhangzók mennyiségét ki nem fejezhették volna, csupán csak e rendszerek egyesítése folytán lett lehetséges a mennyiség megkülönböztetése. A magánhangzók elhajlásának jelét híjában keresnök az arab írásban.

A himjári írást illetőleg nem sok mondani valónk van; ez írás méltó kiindulását képezheti a sémi írások paleographicus tanulmányának, a mennyiben már az írás legelső korszakának vége felé használatba jött, *jud* és *vav* mellékletét kerülni látszik, valahányszor e félmássalhangzók hosszú magánhangzókat jelentenének.

Az aethiops írásra vonatkozólag hosszasan azon véleményben voltak a tudósok, hogy ez vagy egyenesen a görög írásból eredt, vagy legalább nagy mérvű befolyásának magát alája vetvén, jelentékeny változáson ment keresztül. Maga Gesenius írói pályája elején ezen bal-nézetet osztá, de később felhagyott vele s az aethiops írás sémi eredetét megismerte. Az aethiops betűk legrégebb alakjai visszavezetnek valódi eredetökhöz, illetőleg a himjári íráshoz. Helyesen mondja Müller Frigyes, hogy ezen két írás közös eredete Árá, hogy az árámiak az írás felfedezői, míg a phöníciaiak annak elterjesztői. Ép a vocaljelelés fejezetében válik el a legészrevehetőbben a két írás, a mennyiben a himjári írás

a fejlődés létrájának egyik alacson fokán megállapodván, az aethiops a jelelés legfelsőbb fokáig ért és reá is léphetett volna, ha egy alább megemlitendő gyarlósága ez utolsó lépéstől vissza nem tartóztatta volna. Az aethiops írás a magánhangzók mennyiségét és minőségét úgy jelelte meg, hogy az őket megelőző mássalhangzó alakját némileg megváltoztatta és eredeti valójában csak akkor hagyta meg, mikor utána a legeredetibb magánhangzó következett, u. m. az *ā*. A szánszkrit írás az *a* magánhangzót szintén így jelelte meg. Az aethiops írásnak ezen sajátága öt némileg az assyrhoz tette hasonlónvá. Nem egészen valószínűtlen, hogy edessai Jakab első írásjavítási kísérleténél az aethiops írásnak ezen sajátágát szem előtt tartotta. Azon kérdés eldöntésébe kellő adatok hiánya miatt nem boesátkozhatom, hogy a szánszkrit írásnak valami befolyása volt-e vagy nem volt az aethiops vocaljelelésre? E vocaljelelés minden teljessége mellett azon hiányban szenved, hogy a legrövidebb és leghatározatlanabb hangok megjelelésére egy közös jegynél több jeggyel nem bír. E jelelési hiányosságnak kell tulajdonitanunk e finom hangzatok ismeretének elenyésztését.